

18. YÜZYIL ŞER'İYE SİCİLİ ÖRNEKLERİNDE ARAZİ ÜZERİNDE MÜLKİYET VE TASARRUF HAKLARINI TANIMLAYAN TERİMLER

TERMS DEFINING PROPERTY RIGHT AND USUFRUCT RIGHT ON LAND IN THE EXAMPLES OF 18TH-CENTURY SHARIA COURT REGISTERS

Fatma Gül Karagöz*

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nda mîrî arazinin ferağ, mülk arazinin ise satım (bey') yoluyla bedel karşılığında el değiştirdiği görülmektedir. Bu sözleşmelerin yer aldığı şer'î mahkeme sicillerinde, araziye devralan kişilerin hakları belirli terimlerle ifade edilmektedir. Hukuk dilinin anlaşılması bakımından, bu tip kelime ve terimlerin kullanımının ne şekilde gerçekleştiği, bölgesel farklılıkların mevcut olup olmadığı gibi meselelerin açıklığa kavuşturulması gerekir. Hukukî anlam ifade eden bir terim, hakkın niteliğini belirler, sınırlarını gösterir ve hak sâhibinin neyi yapıp neyi yapamayacağını anlatır. Bu çalışmada 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde farklı bölgelerden seçilmiş bey' ve ferağ örneklerinden yola çıkarak, toprak üzerindeki mülkiyet ve tasarruf haklarının hangi terimlerle tanımlandığı ve bu terimlerin yere göre değişim gösterip göstermediği üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda çalışmada, 18. yüzyıl hakkında sıklıkla tekrar edilen "mîrî arazinin mülke dönüşme süreci" anlatısını sorgulamak da mümkün olacaktır. Anahtar kelimeler: Osmanlı arazi hukuku, mîrî arazi, mülkiyet, hukuk terminolojisi

ABSTRACT

The transfer of a land in exchange of a price was possible in the Ottoman Empire by two different contracts. While mîrî land was transferred by *ferağ*, private land was transferred by *bey'* (sale). It is possible to see that the rights obtained by those contracts were defined by certain words in court records. A detailed research about the usage of this terminology might serve to re-define some problems like local differences in practice. A legal term defines the nature and the limits of the rights and it determines the capacity

* Arş. Gör. Dr., Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı.

of the owner. This research is mainly focused on the examples of bey' and ferağ from the court records of the first half of 18th century in the Ottoman Empire. The definition of the right, the capacity explained in the court record will be examined by a survey upon different examples. This work would make possible to question the "18th-century process of *mîrî* land becoming *mulk*".

Keywords: Ottoman land law, *mîrî* land, private property, legal terminology

*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecine girmesinden önce, kadı hem yargı hem de noter görevini icra etmiştir. Bu nedenle şer'i mahkeme sicillerinde sadece hukukî uyuşmazlıklar yer almamıştır. Kadı huzuruna çıkan kişiler, çeşitli devir işlemlerini gerçekleştirmek, miras paylaşımını tamamlamak, mehir sözleşmelerini kayıt altına almak gibi farklı gerekçelerle bu makamda bulunabiliyorlardı. Devir sözleşmelerinin bir kısmının konusu, bir arazi üzerindeki mülkiyet veya tasarruf hakkının bedel karşılığı başka bir şahsa geçirilmesidir. Bazı şer'îye sicil örneklerinde, bu sözleşme metinlerinin sonuç kısmında araziye devralan kişilerin hakları açıklayan terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu makale, arazi devrinde kullanılan terimlerin hukukî niteliğini değerlendirme ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. Makalede kullanılan kaynaklar, ağırlıklı olarak 18. yüzyıla ait olan şer'îye sicilleridir. Bu yüzyılda görülen bazı olgu ve tartışmaların arazi üzerindeki mülkiyet ve tasarruf hakkını ne şekilde etkilemiş olabileceğine dair farklı bir yorum getirebilmek amacıyla hukuk dilinin şer'îye sicillerinde aldığı nitelik üzerinde durulacaktır. Çalışmanın temel kaynağını şer'îye sicillerinde mülk ve mîrî arazinin el değiştirdiği vakalar oluşturmaktadır. Sicillerde kullanılan terimler hakkında yapılacak detaylı bir analiz, fiilen gerçekleşen bazı olguların hukuk alanında yeni bir duruma yol açıp açmadığı konusunda daha net bir fikir verebilir.

18. yüzyılın Osmanlı tarih literatüründeki yeri, arazi hukukuna dair bir makale için bu dönemin seçilmiş olmasının temel sebebidir. Bilindiği gibi 17. ve 18. yüzyıllar klasik Osmanlı tarih yazımında kurumların ve toplumsal yapının bozulduğu sürece dahil edilmiştir.¹ Yakın zamanda imparatorluğun "kriz" döne-

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir çöküş sürecine girdiği fikri ilk olarak o çağda yaşamış düşünürler tarafından iddia edilmiştir. Bkz. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı*

mini inceleyen eserlerde, “bozulma”dan ziyade “uyum ve değişim” gibi temalar çerçevesinde yapılan yorumlar ön plana çıkmaktadır.² Her halükarda, 16. yüzyılın sonundan itibaren gelişen olayların etkisiyle hem merkezi bürokraside hem de taşrada dengelerin değiştiği, yeni aktörlerin ortaya çıktığı; bazı grupların bu değişim sürecinden yararlandığı, bazı grupların ise bu süreçte eski avantajlarını kaybettikleri konusunda literatürde genel bir fikir birlikteliği olduğu söylenebilir. 18. yüzyılda toprak sisteminin de değişim geçirdiği ve köylülerin önemli bir kısmının değişim sürecinden olumsuz bir biçimde etkilendiği anlaşılmaktadır.

Erken modern dönemdeki pek çok devlet gibi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı da temelde tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Bu ekonominin temel araçları hukukî olarak koruma altındaydı. Osmanlı tarım topraklarının önemli bir kısmı mîrî statüdeydi.³ Mîrî arazide kural olarak toprağın rakabesi yani çıplak mülkiyeti devlete aitti. Köylü, toprağı düzenli olarak ekip biçmek ve vergi vermek karşılığında mîrî arazi üzerinde tasarruf hakkına sahipti. Köylünün bu durumu literatürde “daimi ve ırsi bir kiracılık” olarak açıklanmaktadır.⁴ Vergi toplama hakkı, sefer zamanında devlete asker sağlama karşılığında sipahi yahut sâhib-i arz denen kişilere bırakılmıştı. Kural olarak sâhib-i arzın köylünün toprağına el koyması mümkün değildi. Bu kuralın en temel istisnası köylünün haksız bir gerekçeyle üretime belirli bir süreden fazla ara vermesiydi.⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen bazı olaylar, mîrî arazi sistemine

İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, C. IV, s. 24; Halil İnalıcık, “Periods in Ottoman History”, *Essays in Ottoman History*, İstanbul, Eren Yayınevi, 1998, s. 17-18; Cemal Kafadar, “The Question of Ottoman Decline”, *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, C. IV, No: 1-2, 1997-1998, s. 31.

² Örneğin Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. II, Haz. Halil İnalıcık ve Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 543-759. Bir diğer örnek ise Baki Tezcan'ın 1600-1800 yılları arasını “İkinci İmparatorluk” olarak tanımlayan eseridir. Yazar bu dönemde Orta Çağ'dan kalan eski tip “patrimonyal” yapının yerini daha farklı bir yapının aldığını belirtir ve bu dönemden sonra yönetimde daha sınırlı bir gücün kullanılması dahi mümkün olduğunu ifade eder. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire Political and Social Transformation in the Early World*, New York, Cambridge University Press, 2010, s. 10.

³ Halil İnalıcık, 1580'ler için %87'ye yakın bir oran vermektedir. Bkz. Halil İnalıcık, *The Ottoman Empire Classical Age 1300-1600*, London, Phoenix, 1988, s. 110.

⁴ Ömer Lütfü Barkan, “Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 127-128.

⁵ Halil Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, 3. Bs., Çağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. 2005, s. 64-66; Mustafa Macit Kenanoğlu, “Mîrî Arazi”, *DİA*, 2005, C. XXX, s. 157. (çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/miri-arazi>, 21.03.2019.

bağlı olan hukukî ve sosyal ve ekonomik düzenin sağlıklı bir biçimde yürümesine engel teşkil etmekteydi. Bu dönemde yaşanan sorunlar, Celali İsyanları ve “Büyük Kaçgun” gibi sosyal⁶, “Küçük Buzul Çağı” gibi iklimsel⁷, “fiyat devrimi”⁸ gibi ekono-

⁶ Bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî İsyanları* İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009. Akdağ bu kitabında isyanın farklı boyutları ve sonuçları üzerinde durmuştur. Yazara göre isyan silsilesinin arka planında etnik farklılıklar (s. 14-15), açlık (s. 225) gibi sosyal olgular da mevcuttur. Sam White ise kriz sürecinde nüfus artışının ve iklim değişikliğinin etkilerini vurgulamaktadır. 16. yüzyılın sonuna doğru yapılan nüfus çalışmalarından yola çıkan yazar, nüfusun artmasına tezat olarak hane başına düşen arazinin küçülmüş olduğunu dile getirmektedir. White bu dönemde imparatorlukta “çiftthane ideali”nin pek çok yerde bozulduğunu düşünmektedir. Bu duruma Balkanlardan, Anadolu’dan, Kuzey Irak ve Musul’dan örnekler veren yazar önemli oranda bir topraksız köylü sınıfın ortaya çıktığından bahseder. Esasen, 16. yüzyılın sonundaki isyan silsilesinde bu köylülerin rolünün de olduğu düşünülebilir. Sam White, *Osmanlı’da İsyan İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyanları*, Çev. Nurettin ElHüseyni, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013, s. 102.

⁷ 17. yüzyıl sadece Osmanlı tarihi açısından değil, Dünya literatüründe de kriz kavramı ile birlikte anılmaktadır. Bu dönemi inceleyen tarihçiler, krizin sadece siyasal, sosyo-ekonomik boyutlarıyla ilgilenmemiş, dönemsel iklim değişikliğinin yaşanan olaylar üzerindeki etkilerini, farklı bilim dallarından gelen bilginin yardımıyla tespit etmeye çalışmışlardır. Brian Fagan’a göre, “Küçük Buzul Çağı” ifadesinin terminolojiye ilk defa girişi 1939 yılında bir jeolog olan François Matthes tarafından gerçekleştirilmiştir. Matthes’in ifadesi şu şekilde aktarılmıştır: “Yaşadığımız yenilenmiş ama ılımlı bir buzullanma, bir küçük buzul çağıdır”. Bkz. Brian Fagan, *The Little Ice Age How The Climate Made History*, New York, Basic Books, 2002, s. 176. Tarihçiler ise bu ifadeyi 1300-1850 yılları arasında görülen dengesiz hava koşulları için kullanmaktadır. Örneğin Geoffrey Parker, Küçük Buzul Çağı ifadesine yer verir ve iklim değişikliğinin küresel nitelikte yaşandığını çeşitli örneklerle ifade eder. Yazar bir yandan iklim değişikliğinin küresel etkilerini tartışırken, bir yandan da daha bölgesel ölçekte ortaya farklı sonuçlar çıkabileceği üzerinde durur. Osmanlı İmparatorluğu bakımından Parker’ın verdiği bilgiye göre, Akdeniz’i çevreleyen ve imparatorluğun kalbini oluşturan sahildeki ovaların görece daha korunaklı durumdaydı. Buna karşın denize bakan yaylalardaki ve tepelerdeki köylüler en ufak hava değişiminden bile etkilenen, kırılgan bir üretim tipine dayanmaktaydı. Yazarın vardığı sonuca göre, 1576’dan 1642’ye geçen süreç içinde Anadolu’daki köylerin neredeyse yarısı harap olmuştu. Bu bağlamda, hava koşullarının etkisinin de bölgesel kabul edilmesinde fayda vardır. Geoffrey Parker, *Global Crisis: war, climate change and catastrophe in the seventeenth century*, New Haven, Yale University Press, 2013, s. 75, 188. Öte yandan Kayhan Orbay, iklim değişikliğini Anadolu ve Osmanlı coğrafyası bakımından tahlil edebilmek için gereken verilerin yeterli olmadığını iddia eder. Yazarın iddiasına göre, bazı bölgeler için iklimde meydana gelen dalgalanmaların olumlu yapı dahi teşkil edebilir, örneğin Akdeniz ve İç Anadolu gibi kurak bölgelerde yağışın artması tahıl üretiminde bolluk yaratmış olabilir. Kayhan Orbay, “Osmanlı Topraklarında Küçük Buzul Çağı’nın Etkilerine Dair Bazı Notlar”, *Kebikeç*, No: 23, 2007, s. 88-89.

⁸ Ömer Lütfi Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten*, c. 34, No: 136, s. 557-607. Bu makalede Barkan, Osmanlı İmparatorluğu’nun geçirdiği mali ve ekonomik problemleri pek çok boyutuyla incelemektedir. Yazar, Amerika kıtasından gelen değerli hammadde aktarımıyla krizin Avrupa çapında yaşandığı üzerinde durmakta ve bu süreci “ihtilal” terimiyle açıklamaktadır. a.e. s. 589.

mik boyutlarıyla tarihçiler tarafından incelenmiştir. Tüm bu sürecin sonucunda ortaya çıkan ve bu çalışma için dolaylı olarak önem arzeden iki olgudan biri mîrî arazi sisteminin bozulması ve iltizam uygulamasının yaygınlaşması, diğeri ise köylülerin toprağını terk etmesi ve bazı kişilerin boş kalan arazilere fiilen el koyabilmeleridir. Uzun süreli etki ve sonuçları olan bu durum, bir görüşe göre 18. yüzyıla gelindiğinde mîrî arazinin fiilen mülk arazi gibi kullanılmasına sebep olmuştu.⁹ Bu olgunun bir sonucu da 18. yüzyılda büyük çiftliklerin ortaya çıkmış olması ve köylünün işçiye dönüşmesiydi. Gerek “çiftlik”¹⁰ adı verilen birimin ekonomik ve hukukî niteliğinin değerlendirildiği, gerek 17. ve 18. yüzyılda yaygınlaşan farklı işletim biçimlerinin incelendiği çalışmalarda, ortaya çıkan sonucun hukukî değil fiilî nitelikte olduğu üzerinde durulmuş, arazinin mîrî statüsünün devam ettiği vurgulanmıştır.¹¹ Genelde büyük ölçekte

⁹ Kenanoğlu'na göre, iltizam sisteminin yaygınlaşması, 18. yüzyılda mültezimlerin mîrî arazi üzerinde özel mülk edinmesine de yol açmıştır. Bkz. Kenanoğlu, a.g.e., s. 158.

¹⁰ Bu noktada şu ayrımı yapmak gerekmektedir. Çiftlik terimi 17. yüzyıl öncesinde tasarrufu köylüye bırakılmış arazileri ifade etmek için kullanılabiliyordu. Ömer Lütfü Barkan'ın bu araziden “raiyyet çiftliği” olarak bahsettiği görülmektedir. Bkz. Ömer Lütfü Barkan, “Çiftlik”, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 789. (İlk yayın yeri, İA, C. III, 1945, s. 392-397.) Halil İnalcık da “raiyyet çiftliği” terimini köylüye bırakılmış arazi için, “çiftlik” kelimesini ise ticari tarıma veya hayvancılığa yönelik, köylü-üreticinin işçiye dönüştüğü bir birimi tanımlamak için kullanmıştır. Bkz. Halil İnalcık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 17.

¹¹ Çiftlik adı verilen birimlerin 18. ve 19. yüzyıldaki iktisadî ve belli ölçüde hukukî özelliklerini tartışan temel eserlerde, bu birimi ortaya çıkaran koşulların niteliği, işletmelerinin kim tarafından ne şekilde yürütüldüğü, çiftliklerde ağırlıklı olarak hangi üretim tipinin egemen olduğu, çiftliğin nasıl organize edildiği üzerinde durulmuş ve bölgesel farklılıkların altı çizilmiştir. Örneğin Bruce McGowan Vidin'de öncelikle değirmenlerin çevresinde kurulmuş, zamanla meraların işgaliyle genişlemiş çiftliklerde sözleşmeli işçilerin çalışabildiğini belirtir. Bkz. Bruce McGowan, “Ayanlar Çağı 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C. II 1600-1914*, Haz. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Eren Yayınevi, 2004, s. 810. Özer Ergenç, bu işçilerin bir kısmının muzaraa gibi toprağın işletilmesine yarayan sözleşmelerle çalıştırıldığını gösteren çalışmalarında 17. ve 18. yüzyıllarda reayanın tasarruf hakkının bir mülkiyet biçimine dönüştüğü, süreklilik içerdiği, toprağın alınıp satılabildiği ve miras bırakılabildiği sonucuna ulaşmaktadır. Bkz. Özer Ergenç, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzaraa ve Murabaa Sözleşmeleri”, *Kebikeç*, No: 23, 2007, s. 137. Bir diğer yazısında da benzer çıkarımlara yer veren yazar, özellikle bu ikinci yazıda değişimin fiilî nitelikte olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Özer Ergenç ve Hülya Taş, “XVII. Ve XVIII. Yüzyıl Anadolu'sunda Toprak Tasarrufu ve Mülkiyeti Üzerine Değerlendirmeler”, *Şehir Toplum Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 239. Çiftlikte yapılan üretimin niteliği konusunda ise Gilles Veinstein, özellikle Batı Anadolu ve Balkanlarda tarımdan çok hayvancılığın ön planda

arazi tasarruf edebilen ve işçiye dönüşen köylüleri bu arazi üzerinde çalıştıran kişilerin, ki bazıları ayan sıfatını haizdir, fiilî olarak elde ettikleri tasarruf yetkisini hukuken korunan bir hakka dönüştüremedikleri aktarılmıştır.¹²

Bu makalenin meselelerinden biri de, 18. yüzyılda görülen bütün bu olgu ve tartışmaların şer'îye sicillerinde kullanılan hukuk dilini ne şekilde etkilemiş olabileceği sorusudur. Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş sınırlara yayılmış bir devletin farklı coğrafyalarındaki uygulamaya, tek bir çalışmada nüfuz edebilmek mümkün olmadığı için, bu makale ağırlıklı olarak Vidin ve Antakya sicilleriyle sınırlı tutulmuştur. Mîrî arazi sisteminin uygulandığı bu iki kazada çiftliklerin ortaya çıkması ve ticari tarımın yaygınlaşması gibi olguların görülmesi bu seçimin yapılmasında etkili olmuştur. Makalede iki kazaya ait sicil defterlerine ek olarak kullanılan ikinci kaynak, farklı kazalara ait şer'îye sicillerinin transkripsiyonunu içeren tezler ve bazı kurumlar tarafından gerçekleştirilen transkripsiyon çalışmalarıdır. Vidin ve Antakya kazalarına ek olarak farklı kaynakların dikkate alınmasındaki temel amaç, bir tür "kontrol grubu"nun oluşturabilmesidir. Bu ikincil kaynaklara, 18. yüzyıl öncesindeki ve 18. yüzyıldaki farklı yerlerde mahkeme kayıtlarında kullanılan dili görebilmek ve bu çalışmada incelenen terimlerin yerellik ve zamansallık özelliği taşıyıp taşımadığını anlayabilmek için başvurulmuştur. Çalışmanın temelinde, 18. yüzyılda arazi üzerinde tasarruf ve mülkiyet haklarının kadı huzurunda ne şekilde ifade edildiği sorusu yer almaktadır.

1. Mîrî ve Mülk Arazinin Bedel Karşılığı El Değiştirmesi: Hukukî Çerçeve

Mîrî arazi rejimini düzenleyen hükümler temel olarak kanunlar, kanunnameler ve fetvalarda yer almaktaydı. 18. yüzyıl öncesinde II. Mehmed, II. Bayezid ve I. Süleyman'ın isimlerini taşıyan ve "genel kanunname" olarak bilinen

olduğu görüşündedir. Gilles Veinstein, "Çiftlik Tartışması Üzerine", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 50.

¹² Çağlar Keyder, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 10.

metinler, ülkenin her yerinde yürürlükte olmak üzere düzenlenmiş kanunlardı. Bu tip genel kanunnamelerin bazıları “bâb”lar halinde ana bölümlere ve “fâsıl”lar halinde alt bölümlere ayrılmıştır. İçerik olarak cezai hükümler, has ve timar gelirlerine dair hükümler, reayanın hak ve yükümlülüklerine ve askeri görevleri yerine getiren bazı gruplara dair düzenlemeler genel kanunlarda bir araya getirilmiştir.¹³ Köylünün toprağı ne şekilde kullanacağı, üretimden hangi vergilerin alınacağı, üretime hukuken geçerli bir sebep olmadan ara verilirse nasıl bir yaptırımın uygulanacağı, köylünün ölümü sonrasında toprak üzerindeki tasarruf hakkının kime ne şekilde intikal edeceğine dair düzenlemeleri bu kanunnamelerde görebilmek mümkündür. 18. yüzyıl öncesinde arazi hukukunun bir diğer kaynağı da bölgesel nitelik taşıyan sancak kanunnameleri idi. Bu kanunnameler her sancak için hazırlanan *tahrir*¹⁴ defterlerinin başında yer alırdı. Sancak kanunnameleri hazırlandığı idari birimin yerel bazı özelliklerine uygun farklılıklar içerebilirdi; alınan vergi türü, miktarı, hangi verginin hangi dönemde alınacağı veya bazı para cezaları buna örnek gösterilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda 17. yüzyıldan sonra, önceki dönemlerde yapılanlara benzeyen, hukukun farklı alanlarına dair hükümleri bir araya getiren kanunname metinlerinin daha seyrek görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu hususta Ahmet Akgündüz’ün Osmanlı Kanunnameleri neşriyatında yer alan bazı kanunnameler istisna teşkil etmektedir. 17. yüzyıl başında I. Ahmed devrine (1603-1617) atfedilen bir metin ile 18. yüzyıla ait III. Ahmed dönemine (1703-1730) atfedilen bir metin, 1300-1600 yılları arasındaki genel kanunnamelerin yukarıda açıklanan teknik özelliklerini taşımaktadır. Bu iki metin haricinde 17. ve 18. yüzyıllarda sancak kanunnamelerinin ve bazı derlemelerin hazırlanmış olduğu görülür. Bu derlemeler, 18. yüzyıl öncesinde Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi (ö.1567), Şeyhülislam Ebussuud Efendi (ö. 1574), Pir Mehmed (ö. 1611),

¹³ Halil İnalçık, “Kanunname”, *DİA*, C. XXIV, 2001, s. 335-336.

¹⁴ Tahrir yeni fethedilen bir yerde tarımsal üretimin vergilendirilmesi amacıyla yapılan bir tür nüfus sayımıdır. Timar sisteminin uygulandığı bölgelerde yapılan sayımlar ile köylünün tasarruf ettiği mülk, ürettiği değer kayıt altına alınır. Bu kayıt belirli olmayan aralıklarla yenilenir. 16. yüzyılın sonuna doğru tahrir kayıtlarının giderek seyrekleştiği görülmektedir. Bu azalma o yıllarda yaşanan isyan ve göç süreçleriyle de bağlantılıdır. 17. yüzyıldan itibaren avarız ve cizye tahrirlerinin ön plana çıkması söz konusu olmuştur, bu durum devletin gelir kaynağı bakımından avarız vergisini tercih etmeye başlamasıyla açıklanmıştır. 17. ve 18. yüzyıldaki vergi adaletsizliği gibi sorunların arka planında tahrir kayıtlarının düzensizleşmesinin etkileri de tartışılmıştır. Bkz. Mehmet Öz, “Tahrir”, *DİA*, C. XXXIX, 2010, s. 425-429; McGowan, a.g.e., s. 835.

Nişancı Okçuzade (ö. 1630), Şeyhülislam Zekeriyazade Yahya Efendi (ö. 1644), Şeyhülislam Bahai Mehmed Efendi (ö. 1654), gibi hukukçular tarafından düzenlenmiş, mîrî arazi rejiminin uygulanmasına dair kanun ve fetvaları bir araya getirmektedir.¹⁵ Bu kanun ve fetva metinlerinin bir kısmı mîrî ve mülk arazi arasındaki ayrımın ne şekilde yapılması gerektiğine dair kuralları içermektedir.

Bilindiği gibi hukukî statüleri farklı olan arazi tiplerinin sistematik bir tasnifi Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile yapılmıştır. Bu kanunnamenin klasik Osmanlı ekonomik sistemi ve toprak rejimine aykırı olmadığı, önceki yüzyıllarda görülen düzenlemelerde olduğu gibi küçük üreticiyi ve küçük arazi sahibini korumaya yönelik önlemleri içerdiği literatürde ifade edilmektedir.¹⁶ Arazi Kanunnamesi'nde düzenlenmiş olan farklı toprak kategorileri ilk defa bu dönemde ortaya çıkmamıştı. 19. yüzyıl öncesine ait olan hukuk metinlerinde aynı terimlerin kullanıldığı görülebilir. Örneğin Halil Cin Tanzimat öncesi kaynaklara dayanarak bu dönemde arazinin mülk, mîrî ve vakıf arazi olarak sınıflandırıldığını belirtmektedir.¹⁷

Mîrî ve mülk arazilerin hukukî rejimindeki farklılık, Şeyhülislam Ebusuud Efendi tarafından verilmiş pek çok fetvada net bir biçimde açıklığa kavuşturulmuştur. Bu fetvaların en bilinen örneklerinden biri, Budin için hazırlanmış, hangi tip malın özel mülk, hangi tip malın mîrî arazi olduğu açıkça belirtilmiştir:

“...umûmen vilâyet-i merkumenin ehli yerlü yerinde mukarrer olub ellerinde olan emvâl-i menkûleleri ve kasabâtta ve kurâda olan evleri ve bağlarının ve bağçelerinin imâretleri kendülerinin mülkleri olub her nice dilerler ise tasarruf ideler, bey'e ve hibeye ve sâir vücûh-i temlikâta kâdir olalar, bağlarının ve bağçelerinin hukukın edâ ideler, fevt olduklarında vereselerine temlik tarikiyle intikal eyleye asla kimesne dahl ve taarruz eylemeye ve ziraat ve hırâset idegeldikleri tarlaları dahi ellerinde mukarrer ola lâkin zıkr olunan esnaf gibi malları mülk olduğu gibi tarlaları mülkleri olmayub belki sâir memâlik-i mahrûsede arz-ı mîrî dimekle marûf olan arazi memleket/mülk kabilinden olub rakabe-i arz beyti'l-mal-i müslimîn içün âriyet tarikiyle reayanın tasarruflarında olub envâi hubûbdan ve sâir mezrûâtdan her ne dilerler ise eküb biçüb öşr adına olan hârâc-ı mukâsesinin ve sâir hukukın edâ idüb nice diler ise istiglâl

¹⁵ Bu tip derlemelerin farklı arşivlerde farklı başlıklarla yer aldığı görülmektedir. Özellikle Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Kanunname-i Cedid*, *Kanunname-i Sultan Süleyman Han*, *Kavanin-i 'Al-i Osman* gibi farklı başlıkları altında bu tip el yazmalarını bulmak mümkündür.

¹⁶ Mustafa Macit Kenanoğlu, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 182.

¹⁷ Halil Cin, *Türk Hukukunda Mera, Yaylak ve Kışlaklar*, 2. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1980, s. 26.

ideler. Madem ki, arzı tatil etmeyüb kemâ yenbeğî zirâat ve hirâset ve tamir edeler bî-kusur hukûkun edâ edeler, kimesne dahi ve taarrüz eylemeye, fevt oluncaya değin tasarruf edeler. Fevt oldukda oğulları kendiler makâmına kâim tafsîl-i mezkûr üzere tasarruf edeler. Oğulları kalmaz ise, şâir memâlik-i mamûre arâzisi üslûbı üzerine tamire kâdir kimesnelere ücret-i muaccesı alınub tapuya verile. Anları dahi tafsîl-i sâbık üzerine tasarruf edeler. Ve bağlarının ve bağçelerinin yerleri dahi bu kâbilden olub üzerinde imareti harâb oldukda yerleri sâir tarlalar gibi tasarruf olunub üzerindeki bağ ve bağçe gibi mülkleri olmak tevehhüm olunmaya.”¹⁸

Bu alıntıdan yola çıkarak temelde üretim tipine bağlı bir ayırımın benimsendiği söylenebilir; menkul malların, kasaba ve köyde yer alan ev, bağ ve bahçelerin özel mülk statüsünde olduğu, miras yoluyla devredilebileceği açık bir biçimde ifade edilmiştir. Buna karşın, tarlaların mülk olmadığı ve mîrî statüde olduğu belirtilmiştir. Alıntının son cümlesinden anlaşılması gereken bir husus, bağ ve bahçenin kendisi ile üzerinde bulunduğu arazinin hukukî statülerinin ayrı tutulduğu meselesidir: Bu tip birimler bozuldukları takdirde, arazi diğer tarlalar gibi tasarruf olunacaktır. İslam ve Osmanlı hukukunda yer ve yer üzerindeki nesnenin hukukî statüsü ayrı olabilmektedir. Örneğin mîrî arazi üzerinde yer alan bir ağaç veya bina özel mülk statüsünde olabilir. Bu durumda binanın inşa edilmesini ve ağacın veya bağın dikilmesini hukuken mümkün kılan unsur, sâhib-i arzın bu fiile izin vermiş olmasıdır. Pir Mehmed'in Zahirü'l Kudat derlemesinde yer alan bir fetvada bu şekilde dikilmiş olan ağaçların miras yoluyla varislere devredilebileceği dikkati çeker: “Mesele: Zeyd tasarrufunda olan tarlasın mutasarrıf iken sâhib-i arz izniyle birkaç dib meyve eşcâr gars edüb badehû Zeyd bila veled fevt olsa, hâlâ Zeyd'in veresesı ol eşcârı zabta kâdir olurlar mı? El-Cevâb: Olurlar; yerinde ibkâ ederlerse sâhib-i arza behresin vermek lâzımdır.”¹⁹

Bu örneklerden hareketle zirai tarım yapılan bir arazinin hiçbir şekilde özel mülk olamayacağını düşünmemek gerekir. Nitekim, birazdan incelenecek şer'îye sicillerinden alınan bazı örneklerde, tarla olarak tanımlanmış arazilerin özel mülkün tâbi olduğu kurallara göre el değiştirdiğini görebilmek

¹⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. IV, İstanbul, Fey Vakfı, 1992, s. 79.

¹⁹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. IX, İstanbul, Fey Vakfı, 1996, s. 452. Bu bağlamda Colin Imber Osmanlı hukukunun Hanefi doktrini çerçevesinde hareket ettiğini vurgulayarak ikili bir ayırma gider. Yazar öncelikle mîrî arazi üzerinde bağ ve bahçelerin hukukî statüsünden bahseder, bu durumda arazi ile üzerinde bulunan bahçe veya bağın statüsü ayrıdır. Bkz Colin Imber, “The Status of Orchards and Fruit-Trees in Ottoman Law”, *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul, Isis Press, 1996, s. 207.

mümkündür. Bu kuralların yine Ebussuud'un bir diğer fetvasında açıklandığı görülebilir:

“Mesele: Bi hasebi'ş-şer'-i şerif, memleket-i Rum'da reaya elinde olan arz-ı öşriyenin bey'i ve rehni ve vediaı ve ariyeti ve şufası ve istibdâli üzerine teamül-i nâs vaki olup kudat hüccet virmeleri şer'i midir beyan buyurula.

El-cevab: Arz-ı öşriye ve arz-ı haraciye sahife-i uhrada beyan olunmuşdur, ikisinde bile tasarrufât-ı mezkurenin cümlesi şer'îdir, amma reaya ellerinde olan arazi ne öşriye ve ne haraciye dir belki arz-ı memleketdir ki arz-ı mîrî demekle marufdur ve meşhurdur, rakabesi beytül-malindir. Tasarrufu reaya ya tefvîz olunmuştur, ekerler ve biçerler, harac-ı muvazzafını çift akçesi adına ve bazı diyarda tasma akçesi adına harac-ı mukasemesini öşr adına verirler, biri fevt olup oğlu kalsa kendi gibi tasarruf ider kimesne dahl edemez, ve illa sipahi ahara tapuya virir. Kızı kalsa, el virdiği tapu ile ana virir, mutasarrıf olanlar asla tasarrufât-ı mezkureden hiçbirine şer' ile kâdir olmazlar, eğer birisi birinden hakk-ı kararın alup tasarrufun tefvîz etdikde sipâhi eğer câiz görürse tasarrufa kâdirdir, ve illa değildir, kudat bey' ve şirâ hüccetin virmek bâtil muhazdır, anın gibi vaki' olıcak sipâhi izniyle filandan şu kadar akçe alup yerinin tasarrufun ana tefvîz idüb sipâhi dahi ana tapuya virdi deyu hakk-ı kararın yazmak gerekdir, vediat komak ve âriyet virmek ber hükm-i şer'i icâb ider nesne değildir ve reaya yerlerini kullanmağa yahud hıfz etmeğe bir kimesneye virse dilediği vakitte yine almağa kadirlerdir. Ketebe Ebussuud.”²⁰

Fetvada yer alan haklar ve sorumluluklar, çeşitli kanun ve fetvalarda farklı şekillerde ifade edilmiştir. Örneğin, tasarruf hakkı sahibi köylünün vefatından sonra, bir oğlu ve bir kızı kaldığı takdirde, toprağın tamamının erkek evlada geçeceği, kız evladın toprak üzerinde tasarruf hakkı talep edemeyeceği II. Bayezid dönemine ait bir kanunnamede yer almıştır.²¹ Metnin bu makale için önem arz eden kısmı ise mîrî arazinin ne suretle devredileceğini içeren bölümdür. Bu fetvada açıkça belirtildiği üzere, mîrî arazinin bey'i yani satımı, vedia veya âriyet yoluyla kullandırılması, arazi üzerinde rehin tesis edilmesi, köylü tarafından gerçekleştirilebilecek işlemler değildir. Mîrî arazinin devri, köylü tarafından ancak tasarruf tefvîzi şeklinde gerçekleştirilebilmektedir ve

²⁰ “Osmanlı Kanunnâmeleri”, *Millî Tettebbular Mecmuası*, C. I, No: 1, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1331, s. 51-52. Aynı metnin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir el yazmasında bazı farklılıklar tespit edilmiş; örneğin soru kısmında “arz-ı öşriye ve arz-ı haraciye” ifadesinin kullanıldığı görülmüştür. Yine bu metinde “...biri fevt olup oğlu kalsa kendi gibi tasarruf eder kimesne dahl edemez ve illa sipahi ahara tapuya virirse, kadime muhalif, el virdiği tapu ile ana verir...” gibi bazı ek ifadeler yer almaktadır. Bkz. *Kanunnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah 159, vr. 4b-5a.

²¹ “Ve bir ra'yyet fevt olub oğlu ve kızı kalsa, cemî-i çiftlik oğlu elinde ola, kızına hisse yok; kızı dahi benüm de hissem vardır deyu hisse talep etmeye.” Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. II, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 68.

bu noktada sipahinin izin vermesi elzemdir. Nitekim Nişancı Okçuzade tarafından hazırlanan daha geç tarihli bir kanunda da mîrî arazinin üzerindeki tasarruf yetkisinin tefvîz yoluyla, sâhib-i arzın bilgisi ve izni dâhilinde devredilebileceği kuralı tekrar edilmiştir: “Sâhib-i arz izinsiz tarla tefvîzi muteber olmaz. Birkaç sene oşır ve resmin dahi alsa izn olmaz. Sarîhan izn lazımdır.”²²

Tefvîz “bir gayrimenkulün tasarruf hakkını bilinen bedel karşılığında bir kimsenin üzerinde bırakmak”²³ anlamına gelir. Şer'îye sicillerinde mîrî arazinin bedel karşılığı devri için genelde tefvîz ve ferağ terimlerinin bazen bir arada bazen tek tek kullanıldığı görülmektedir.²⁴ Doktrinde “bir hakkın terk ve ıskatı, mücerret ve adi bir haktan vazgeçme”²⁵ olarak tanımlanmış ferağ sözleşmesinin konusu, rakabesi üçüncü bir şahsa ait olan bir malın devridir. Özel mülk olan malların satımı ise bey' u şira ile gerçekleştirilebilir. Bey' İslam hukukunda “... mülkiyeti nakledici, bağlayıcı (lazım), tam iki taraflı (ivazlı) ve rızaî bir akid olup isimli (tipik) akidlerin en başında gelendir.”²⁶

Özetle, “Kimse sahip olduğundan daha fazlasını devredemez.” ilkesinin Osmanlı arazi hukukunda geçerli olduğu iddia edilebilir. Araziden yararlanan köylü, mîrî arazinin yalnız tasarruf hakkını devredebilirdi. Mülk ve mîrî arazinin bedel karşılığı devir bakımından farklı rejimlere tâbi olmalarının hukukî ve ekonomik bir sonucu daha bulunmaktaydı. Kural olarak, mîrî arazinin devri sırasında sâhib-i arza resm-i tapu adı verilen ücretin ödenmesi gerekmektedir. Şeyhülislam Yahya Efendi'nin bu hususta verdiği bir fetvadan, paranın araziye devralan kişiden alınacağı anlaşılmaktadır: “Mesele: Zeyd mutasarrıf olduğu tarlalarını Amr'a tefvîz etdikde sipahi mukabele-i iznde alacağı akçeyi Zeyd'den mi alır yohsa Amr'dan mı alır? El-cevab: Amr'dan alır, ketebe el-fakir Yahya.”²⁷ Buna karşın, arazi üzerinde mülk statüsünde olan eşyanın devrinden böyle bir para alınması söz konusu değildi: “Mesele: Zeyd arz-ı mîrî üzerinde mağrus bağçesini Amr'a bey' etdikde sipahi şu kadar akçe resm ver deyub bayiden ve müşteri den almağa kadir olur mu? El-cevab: Olmaz, ketebe el-fakir Mehmed Bahâî.”²⁸

²² *Kanunnâme-i Cedîd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 854-1, vr. 13-b.

²³ Abdüssamet Bakkaloğlu, “Tefvîz”, *DİA*, C. XL, 2011, s.

²⁴ Bkz. aş.

²⁵ Ali Bardakoğlu, “Ferağ”, *DİA*, C. XII, 1995, s. 352.

(çevrimiçi) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c12/c120199.pdf>, 27 Ağustos 2016.

²⁶ Ali Bardakoğlu, “Bey”, *DİA*, C. VI, s. 14.

²⁷ a.g.e., vr. 65.

²⁸ *Kanunname-i Sultan Süleyman Han*, TTK Y-358, vr. 52.

Yukarıda çeşitli fetva örneklerinden yola çıkarak özetlenen arazi devrine dair kurallar, uygulamada nasıl vücut bulmuştur? Satın alınan ya da ferağ yoluyla elde edilen bir arazi, şer'îye sicillerinde ne şekilde tanımlanmaktadır? Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş bir coğrafyada, sicil defterlerinde yeknesak bir dilin kullanımı ne ölçüde sağlanmıştır? Eğer terimler arasında yöresel farklılıklar varsa, bu durumun arka planında ne gibi etkenler bulunmaktadır? Makalenin bundan sonraki bölümlerinde bu gibi sorulara cevap aranacaktır.

2. Şer'îye Sicillerinde Mülk Arazinin Tanımlanması

Hukuk dili hakkında yapılacak herhangi bir terminoloji çalışmasında şer'îye sicillerine ek olarak sakk mecmualarında tercih edilen kullanım biçimlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Sakk mecmuası kadının hüküm verdiği meseleyi yazıya geçirirken uyulması gereken belli başlı hususları ve yazı dilini gösteren bir tür yardımcı kaynaktır. Farklı meselelere dair belgeleri bir araya getiren bu mecmuaların içindeki örnek hükümlerin genelde şer'îye sicillerinden seçildiği bilinmektedir.²⁹ Süleyman Kaya, sakk mecmualarında ev için kullanılan mülk teriminin farklı dönemlerde farklı şekillerde ifade edilmiş olduğuna dair bazı örnekler vermiştir: 16. yüzyılda “mülk menzil” şeklinde bir ifade kullanılırken, 17. yüzyılda buna “cem'î tevabî' ve levahıkıyla” ifadesinin eklendiği, veya “silk-i mülk-i sahihamda olup (...) mülk menzilimi kaffe-i hukukıyla” denildiğini, 18. yüzyıla gelindiğinde “yedimde mülk ve hakkım olup (...) mülk menzilimi” veya sadece “mülk menzilimi” veya “silk-i mülk-i sahihamda münselik olup (...) mülk menzilimi” ifadelerinin yer aldığını belirtmiştir.³⁰ 18. yüzyılın ilk yarısında Antakya sicillerinde mülk bahçeler ve ağaçlar için “silk-i mülküm”³¹, “silk-i mülke münselik”³², “silk-i mülküne münselik”³³ ve “silk-i mülkümde münselik ve hafz-ı tasarrufumda dahil”³⁴

²⁹ Süleyman Kaya, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, C. III, No: 5, 2005, s. 380.

³⁰ Kaya, *a.g.e.*, s. 390.

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meşihat Şer'îye Sicil Defterleri (MŞH.ŞSC.d.)1094, vr. 8-b

³² BOA, MŞH.ŞSC.d..1095, vr. 15-b.

³³ BOA, MŞH.ŞSC.d..1097, vr. 29-b.

³⁴ Adem Kara, “Antakya'nın Üç Numaralı Şer'iyye Sicili”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2000, s. 212-213.

ifadelerinin kullanıldığı görülebilir. Aynı dönemde Vidin şer'îye sicilinde de arsa, bağ, çayır, mülk yurt için “silk-i mülküme münselik”³⁵; bağ için ise “silk-i mülk-i sahihinde münselik”³⁶ ifadeleri kullanılmıştır. Bu terimler sicil kaydının başında, genelde kadı huzuruna çıkan veya devreden kişi için kullanılmaktadır. Ancak her mülk bahçe için bu ifadelerin kullanılmadığını belirtmek gerekir, bu bağlamda ifadenin kullanılmamış olması emtianın hukukî statüsü açısından belirleyici sayılamayabilir, bazen bahçe veya bağın mülk olduğu başka bir şekilde, örtülü olarak ifade edilebilir. Terim çeşitliliği konusunda Süleyman Kaya, aynı döneme ait sakk mecmualarında dahi kavramlarda ve terkiplerde dahi farklılık bulunduğunu ifade etmektedir.³⁷ Bu makalede incelenen terimler, ağırlıklı olarak, şer'îye sicillerinde özel mülk olan eşyanın bey'-i batt-ı sahih veya bey'-i kat'i gibi sözleşmelerle devri sırasında kullanılan terimlerdir. Bu şekilde devralınan mallar için genellikle kullanılan terim, “mülk-i müşterâ”dır. Bazı örneklerde ise buna “mülkiyet üzere” terimi eklenebilmektedir.

2.1. “Mülk-i Müşterâ”

Vidin'de bey'-i batt-ı sahih ile devredilen arazi içinde en büyük payı bağ ve bahçeler oluşturmaktadır. Bu makalenin yazımı sırasında incelenen Vidin şer'îye sicil defterlerinde toplamda on yedi adet bey' kaydı görülmüştür. Bu bey' sözleşmelerinden on ikisinde bağ ve bahçeler, dört adet sözleşmede ise mülk statüsünde olduğu tahmin edilen çayırlar devredilmiştir. Bunun haricinde “mülk yurt” ve “mülk çiftlik” olarak tanımlanan arazilerin de bey'-i bât ile devredilmiş olduğu örnekler vardır. Antakya'da ise toplamda otuz altı adet bey' işlemi tespit edilmiştir. İncelenen Antakya kayıtlarında arazi devri için Vidin'den farklı olarak bey'-i kat'i terimi yer almamaktadır. Antakya'nın coğrafi özellikleri, bu şehirde daha çeşitli ürünün yetişmesine sebep olmaktadır; bu ürünlerin bir kısmı mülk niteliğindedir. Nitekin Antakya'da incelenen otuz altı kayıta, bey' yoluyla devredilen mülk arasında en büyük pay zeytin, incir gibi, genelde sayısı verilerek belirtilmiş ağaçlar ve dut bahçelerinin aittir.

Mülkiyet hakkının devrine tipik bir örnek, Vidin'de 6 Nisan 1699 (H. 5 Şevval 1110) tarihinde kayda geçmiştir. Bu kayıta İstan isimli bir zimmî,

³⁵ Bulgaristan Cyril ve Methodius Milli Kütüphanesi (NLCM) Vidin Şer'îye Sicili (VŞS), S8, vr. 11.

³⁶ NLCM VŞS S14, vr. 70.

³⁷ Kaya, *a.g.e.*, s. 391.

İbrahim Beşe'ye, üç çeyrek büyüklüğünde bir bağ, bey'-i batt-ı sahih yoluyla devretmiş; bağ için "İbrahim Beşe'nin mülk-i müşterâsıdır benim alâkam kalmadı keyfe mâ yahtar mutasarrıf olsun"³⁸ ifadesi kullanılmış; böylece bağın İbrahim Beşe'nin satın alınmış mülkü olduğu belirtilerek dilediği gibi tasarruf edebileceği anlatılmıştır. Aynı defterde 8 Aralık 1702 (H. 18 Recep 1114) tarihli bir kayıta Ostuyan isimli bir zimmi, İmam Mehmed Efendi ibn İbrahim'e, üç çeyrek büyüklüğündeki bağını bey'-i batt-ı kat'î ile devreder; devralınan bağ için "...Mehmed Efendi'nin bade'l-yevm mülk-i müşterâsıdır"³⁹ ifadesi kullanılmıştır. Görüldüğü üzere, aynı defter içinde, satım için bey'-i batt-ı sahih veya bey'-i batt-ı kat'î ifadeleri kullanılabilmektedir. Bu bağlamda bey'-i bât ve bey'-i kat'î terimlerinin aynı anlama geldiklerinin altını çizmek gerekir. Nitekim Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 116. maddesi "Bey'-i batt, bey'-i kat'î demektir" şeklinde düzenlenmiştir.⁴⁰ Ömer Nasuhi Bilmen de bey'-i battı tanımlarken bey'-i kat'î teriminden yararlanmaktadır: "Bey'-i kat'î demektir ki bey' bi'l-vefa ve bey' bi'l-istiğlal mukabilidir. Bazen de bey' bi'l-hıyar mukabili olarak kullanılır."⁴¹

Vidin'de 1713-1718 arası yılları kapsayan diğer bir defter içinde yer alan 23 Şubat 1714 (H. 8 Safer 1126)⁴², 2 Nisan 1714 (H. 17 Rebiyülevvel 1126)⁴³ ve 10 Nisan 1714 (H. 25 Rebiyülevvel 1126)⁴⁴ tarihli vakalarda, farklı büyüklükteki bağların devri için bey' kat'î terimi kullanılmıştır, her üç bağın da yeni sahiplerinin hakkı "mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun" ifadesiyle tanımlanmıştır. Buna karşın aynı defterde aynı yılda görülen bir diğer kayıta, üç çeyrek büyüklüğündeki bağ için "bey'-i batt-ı sahih"⁴⁵ işlemi ile devir gerçekleştirilmiştir, hakkın tanımlanması için yine mülk-i müşterâ ifadesi kullanılmaktadır. Vidin'de 1714 tarihinden sonra kaydedilmiş vakalar için bey'-i kat'î teriminin kullanılmamış olduğu görülebilir, elbette bu tespit bu çalışmanın konusu olan bağ, bahçe ve diğer mülk arazi satışları için geçerlidir.

³⁸ NLCM VŞS S14, vr. 21, metin 3.

³⁹ NLCM VŞS S14, vr. 70, metin 2.

⁴⁰ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul, Matbaa-yı Osmaniye, 1300, s. 41.

⁴¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. VI, Sarmaşık Yayınevi, yyy., yty., s. 8.

⁴² NLCM VŞS S161a, vr. 57, metin 1.

⁴³ NLCM VŞS S161a, vr. 66, metin 1.

⁴⁴ NLCM VŞS S161a, vr. 66, metin 2.

⁴⁵ NLCM VŞS S161a, vr. 102, metin 2.

Örneğin 5 Aralık 1730 (H. 24 Cemaziyülevvel 1143) tarihli bir kayıta, Başçavuş İbrahim Ağa tarafından Ramazan Beşe'ye devredilen 4 dönümlük bağ, bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiş, kaydın sonunda Ramazan Beşe'nin hakları "bağ-ı mahdûd-ı mezkûr, mezbûr Ramazan Beşe'nin mülk-i müşterâsı olup benim asla ve kat'a alâka ü medhalim kalmamıştır"⁴⁶ ifadesi yer almıştır. Yine 7 Temmuz 1743 (H. 15 Cemaziyülevvel 1156) tarihinde, Vidin'de bir bahçe ve beraberinde öküz, tavuk, dana gibi hayvanların bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiş olduğu, alıcı İsmail Efendi'nin haklarının "mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarfıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun"⁴⁷ şeklinde tanımlandığı görülebilir.

Mülk-i müşterâ ifadesi 18. yüzyılda Antakya sicillerinde de kullanılan bir ifadedir. Ancak Antakya'da buna ek olarak "mülkiyet üzere" ifadesi satım işlemlerinin sonuna eklenmektedir.⁴⁸ Bu iki kaza haricindeki bazı örneklere bakıldığında, 18. yüzyılda mülk-i müşterâ satım sonrasında alıcının haklarını belirten temel bir terim olma niteliğini haizdir. Örneğin, Diyarbakır'a ait birden fazla şer'îye sicil defterinin transkripsiyonunu içeren bir eserde 24 Eylül 1723 (H. 23 Zilhicce 1135) tarihinde düşülmüş bir kayda göre bağ, bey'-i batt-ı sahih-i şer' ile el değiştirmiş, satın alan kişi için "mülk-i müşterâsıdır, ... mutasarrıf olsun" ifadesi kullanılmıştır.⁴⁹ Aynı eserde yer alan 28 Nisan 1752 (H. 13 Cemaziyülahir 1165) tarihinde kaydedilmiş bir vakada ise köyde bulunan bağın hissesi bey' ve temlik ile el değiştirmiş, hisse için "mülk-i müşterâ ve hakk-ı sarfıdır" ibaresi kullanılmıştır.⁵⁰ Antep kazasından 1711-1712 yıllarına ait olayları içeren bir şer'îye sicil defterinde ise mülk bağın bey'-i batt-ı sahih ile devri sonrasında bağı satın alan El-Hac Ali Çavuş'un hakları "mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun"⁵¹ ifadesiyle tanımlanmıştır. Bu defterde görülen diğer iki örnekte de mülk bağ bey' yoluyla devredilmiş ve aynı ifade kullanılmıştır.⁵² Antep'te daha geç tarihli bir defterde görülen örneklerde yine mülk-i

⁴⁶ NLCM VŞS S10, vr. 59, metin 2.

⁴⁷ NLCM VŞS S25a, vr. 57.

⁴⁸ Bkz. a.ş. 3.2. "Mülkiyet Üzeri".

⁴⁹ *Diyarbakır Şer'îye Sicilleri Amid Mahkemesi, (3789 Numaralı Sicil), C. I, haz. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013, s. 166.*

⁵⁰ a.e., 3712 Numaralı Sicil s. 284.

⁵¹ Ökkeş Nariç, "64 Numaralı Gaziantep Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1123-1124/M.1711-1712)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 41.

⁵² a.e., s. 65, 101-102.

müşterâ ifadesi geçmektedir. Bu defterdeki ilk örnekte, mülk bahçe bey'-i batt-ı sahih yoluyla satıldıktan sonra, yeni sahip hakkında: "mahdud-i mezkûr bağçe, mezbûr Molla Mehmet'in mülk-i müşterâsıdır. Benim ve müvekkilrimin kat'a alâka ve medhalimiz kalmadı. Keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun"⁵³ kaydı tutulmuştur. İkinci örnekte ise Antep'in Kelpin Köyü'nde yer alan bazı bağlar, bey' ve teslim yoluyla devredilmiştir, devir sonrasında kullanılan terim yine mülk-i müşterâdır.⁵⁴ Antep'te 1742-1743 yıllarına dair olayları içeren bir defterde görülen ilk olayda, bağ ve zeytin ağaçları bey' ve teslim ve temlik edilirken, devralan Seyyid Halil için "mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarfıdır bizim asla ve kat'a alâka ve medhalimiz kalmadı hasbe mâ yeşâ ve yahtar mutasarrıf olsun"⁵⁵ kaydı düşülmüştür. Bu defterdeki diğer bir örnekte bahçe satımı sırasında yine bey' ve teslim ve temlik terimleri kullanılmış, alıcının hakları da bir önceki örnekle aynı şekilde tanımlanmıştır.⁵⁶ Buna karşın, bu defterde görülen sonraki üç örnekte, mülk-i müşterâyâ ek olarak hakk-ı sarf ifadesinin kullanılmadığı görülmektedir. İlk örnekte Dölek köyünde bir bağ bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiştir.⁵⁷ İkinci örnekte de Küllü isimli bir köye yakın bir bağ yine bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiş, devralan hakkında "bağ müvekkil-i mezbûr el-Hac Mustafa Efendi'nin mülk-i müşterâsıdır benim kat'-a alâka ve medhalim kalmadı hasbe mâ yeşâ ve yahtar mutasarrıf olsun"⁵⁸ kaydı sicile geçirilmiştir. Son örnekte ise bey' ve teslim ve temlik ile devredilen bostan mülk-i müşterâ terimiyle tanımlanmıştır.⁵⁹ Tüm bu olaylardan yola çıkarak, bey' batt-ı sahih ile bey' ve temlik ve teslim terimleri arasında bir fark olup olmadığını kestirmek mümkün gözükmemektedir; zira tüm bu olaylarda devredilen arazi özel mülkiyete dahildir. Aynı şekilde bazı örneklerde hakk-ı sarf teriminin kullanılmasının da nasıl bir hukukî ilişkinin sonucu olduğunu kavramak çok kolay değildir.

⁵³ Ömer Faruk Yılmaz, "98/1 Numaralı Gaziantep Şer'îye Sicili (H.1155/M.1742-1743) Transkripsiyon ve Değerlendirme", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 105.

⁵⁴ a.e., s. 139-140.

⁵⁵ Zenzem Yüceltürk, "98/3 Numaralı Gaziantep Şer'îye Sicili (H.1155/M.1742-1743) Transkripsiyon ve Değerlendirme", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 72-73.

⁵⁶ a.e., s. 109.

⁵⁷ a.e., s. 152.

⁵⁸ a.e., s. 153.

⁵⁹ a.e., s. 154.

Hakk-ı sarf terimi, temelde tasarruf hakkını belirtmek için kullanılmaktadır. Birazdan görüleceği üzere, özellikle Antakya'da mîrî arazi için kullanılan bir terimdir. Öte yandan bu kısımda incelenen örneklerde özel mülk olduğu anlaşılan ve bu rejime göre devredilen arazi için hakk-ı sarf terimi kullanılmıştır. Bir mal bir kişinin mülk-i müşterâsı ise, bu kişinin o mal üzerinde tasarruf hakkının da bulunması gerektiği düşünülebilir. Ancak bu durumda arazi üzerinde hakk-ı sarfın varlığını ayrıca belirtmeye gerek olmadığını söylemek mümkündür. Bağ, bahçe gibi özel mülk olabilen arazinin devrinde, görülen bu fark, sadece kâtibin sözleşmeyi kaleme alırken yaptığı bir tercihin sonucu olabilir mi? Şu ana kadar incelenen örnekler üzerinden hareketle yapılacak en uygun değerlendirmenin bu olduğu söylenebilir. Antep'ten daha geç tarihli bir defterde bir bostan üzerindeki hisseler, yine bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiş, alıcı El-Hac Mehmed'in hakları "mülk müşterâsıdır hasbe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun"⁶⁰ cümlesiyle tanımlanmıştır. Bu defterin ilerleyen sayfalarında, bir bağ⁶¹ ve içinde yer alan ağaçlarla bir bahçe⁶² yine aynı sözleşmeyle devredilmiş ve yalnız mülk-i müşterâ terimiyle tanımlanmıştır. Yine de bir iki istisna hariç bey'-i batt-ı sahih devrinde "mülk-i müşterâsıdır", bey' ve temlik ve teslim ile devirde "mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarfıdır" terimlerinin daha sık kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu nüansın hukukî bir anlamı var mıdır ve Antep'te görülen bu durum diğer kazalarda da mevcut mudur bunun üzerinde durmak gerekir.

18. yüzyıldaki satım sözleşmelerinin kayıtları sırasında sicile işlenen mülk-i müşterâ teriminin 17. yüzyılda da kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kastamonu'da yüzyılın ikinci yarısına ait bir defterde, içinde meyve veren ve vermeyen ağaçları içeren bir bahçenin %50 hissesi, bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiş, devralan mal sahibinin hakları "silk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar"⁶³ ifadesiyle tanımlanmıştır. Aynı defterin ilerleyen sayfalarında tespit edilen diğer bir bahçe satımı için de benzer bir ifade söz konusudur; ancak bu sefer "mülk-i müşterâsıdır keyfa mâ yeşa ve yahtar"⁶⁴ ifadesiyle haklar tanımlanmıştır. Yine 17.

⁶⁰ Mehmet Karasakal, "109 Numaralı Ayıntab Şer'îye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1165 / M.1752)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 246-247.

⁶¹ a.e., s. 389.

⁶² a.e., s. 496.

⁶³ Pelin İskender, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'îye Sicili", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 248.

⁶⁴ a.e., s. 350.

yüzyıla ait, bu sefer Antep'e ait bir defterde görülen bey' sözleşmelerinde, "mülk-i müşterâ" ifadesi kullanılmıştır. Bu defterde incelenen kayıtlarda, bahçe, bostan, cevizlik gibi birimler, "bey'-i batt-ı kat'i" ile devredilmiş, devralınan arazi hakkında "...mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun" terimi kayda geçmiştir.⁶⁵ Bu kayıtlara yakın tarihte, Kayseri'den iki farklı örneğe bakıldığında, incelenen ilk defter 1640-1644 yıllarına dair olayları içermektedir. Bu defterde bey'-i batt-ı sahih ile devredilen bahçe, ağaçlar ve buğday için mülk-i müşterâ terimi kullanılır.⁶⁶ Yine aynı defterde bağ için bu ifade kullanılmaktadır.⁶⁷ Kayseri'ye ait ikinci defter ise 1645 yılına dair olayları içermektedir. Bu defterde de mülk bağ olarak ifade edilen bir arazinin "bey'-i batt-ı sahih" ile devredilip mülk-i müşterâ olarak tanımlandığı görülmüştür.⁶⁸

Makale çerçevesinde 17. ve 18. yüzyıla ait inceleme fırsatı bulunan bu olaylarda fetva metinlerinde yer alan kurala aykırı bir uygulama göze çarpmamaktadır. Mülk olarak devredilen emtia, Ebussuud'un verdiği fetvaya uygun olarak bağ, bahçe, ağaç gibi eşyadır. Öte yandan, incelenen bu defterlerde bazı tarlaların özel mülk olabildiği görülmektedir. Yine birazdan inceleneceği üzere, Vidin şehrinde 18. yüzyılda çayır, tarla gibi bazı arazilerin ferağ yoluyla değil, bey'-i batt-ı sahih yoluyla el değiştirdiği, bu sözleşmelerin bir kısmında, sâhib-i arzın devreye girdiği anlaşılmaktadır.

⁶⁵ Bu defterde görülen ilk örnekte dut bostanının bey'-i bat-ı kat'i ile devredildiği görülmüştür, devralınan arazi için "Musa'nın mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun" ifadesi kullanılmıştır. Hüsnîye Güler, "21 Numaralı Ayıntab Şer'iye Sicili Defteri H. 1059-1060 (M. 1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 182. İkinci örnekte ise, söğütlük ve üç dib ceviz ağacı bey'-i batt-ı kat'i ile devredilmiştir, haklar yine "mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun" şeklinde tanımlanmıştır. a.e., s. 229. Yine bostan devri için bey'-i batt-ı kat'i sözleşmesi kurulmuş satın alan kişi için "Osman Çelebi'nin mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun" ifadesine yer verilmiştir. a.e., s. 281. Aynı defterde bir diğer bostanın %50 hissesi yine aynı biçimde devredilmiş ve tanımlanmıştır. a.e., s. 284. Bir diğer örnekte de, bey'-i bat-ı kat'i ile devredilen "iki kıt'a bağ ve üç dib cevz eşcarı" için "mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun" tanımı yer almaktadır. a.e. s. 321. Defterin ilerleyen sayfalarında görülen bağ, bostan, ağaç, bahçe veya benzeri emtia üzerindeki hisse devirlerinde yukarıda verilenlerden farklı bir ifade biçimi görülmemektedir. a.e., s. 338-339, 371, 372, 399, 421, 426-427, 463.

⁶⁶ Erdal Çelik, "42-II Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1049/M. 1640- H. 1054/M. 1644)" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 125.

⁶⁷ a.e., s. 68, 141-142.

⁶⁸ Mukaddes Yılmaz, "55/I Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili (1055-1645) Transkripsiyon ve Değerlendirme", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 111-112.

2.2. "Mülkiyet üzere"

18. yüzyılda şer'îye sicillerinde özel mülk statüsündeki bir arazi devredilirken kayda eklenen bir terim de "mülkiyet üzere" ifadesidir. Her ne kadar, bu çalışmada incelenen kayıtlarda mülk-i müşterâ kadar sık kullanılmamış olsa da bazı kazalarda bir bahçenin, bağın ve ağaçların "mülkiyet üzere" kullanılabileceği özellikle belirtilmiştir. Konuyu somut bir biçimde aktarabilmek için öncelikle Vidin ve Antakya'da birbirine yakın tarihlerde kayda geçmiş birkaç örnek verilebilir. Antakya'da 14 Aralık 1744 (H. 9 Zilkade 1157) tarihinde yapılan bir satım işleminde, Ali bin Mahmud Hacı, Büyükburç isimli köyde otuzu Mustafa Çelebi ibn Abdullah Efendi'ye, on beşi kendine, on beşi ise Yusuf ve Fatma isimli kardeşlere ait olan altmış adet zeytin ağacının, kendi payına düşen kısmını Mustafa Çelebi'ye bey'-i batt-ı sahih ile devretmiştir; devirle ilgili olarak sicile "...mezkûr on beş adet zeytin eşcarlarında benim asla ve kat'-a medhalim kalmadı, merkum Hacı Mustafa'nın mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarfıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mülkiyet üzere mutasarrıf olsun..."⁶⁹ kaydı düşülmüştür. Vidin'de ise 25 Aralık 1743 tarihinde mülk-i mevrûs bir çiftliğin bey' batt-ı sahih ile devredildiği, devredilen mal için "mûmaileyh el-Hac Mehmed Ağ'a'nın mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarfıdır heyşe mâ ve yahtar mutasarrıf olsun"⁷⁰ ifadesinin kullanıldığı görülür. Yine Antakya'da 12 Aralık 1743 (H. 25 Şevval 1156) tarihindeki diğer bir bey'-i batt-ı sahih sözleşmesinde, hali hazırda müşterek olarak tasarruf edilen birden fazla bahçe üzerinde bir kişinin veraset işlemleri sonucunda sahip olduğu payın devredilmesi söz konusudur. Bu sözleşme ile, dört farklı bahçe üzerindeki hisse devredilmiştir; devir, bu bahçelerden birinin müstemilâtında yer alan dolab-ı harir ve bir çift öküz ve kazgan-ı harir ve altı sütun üzerinde mebni dam-ı hariri de kapsamaktadır. Bu ikinci kayıta, devredilen emtia hakkında "bağçe, mezkûrelerin külliye 'ale'l-iştiraki's-seviye mülkleridir keyfe mâ yeşa ve heyşe mâ yahtar mülkiyet üzere mutasarrıf olsunlar"⁷¹ ifadesi kullanılmıştır.

Bu üç örnekte dikkati çeken ilk husus, yukarıda Antep için "mülk-i müşterâsıdır" ile "mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarfıdır" terimleri arasında yapılan

⁶⁹ Adem Kara, "Antakya'nın Üç Numaralı Şer'iyye Sicili", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2000, s. 78-79, belge 49.

⁷⁰ "Ebubekir Çiftliği demekle maruf tillen 300 zira ve arzen 300 zira mülk-i mevrûs çiftliklerini...". Bkz. NLCM VŞS 25a vr. 56.

⁷¹ Kara, a.g.e., s. 72.

ayrımın Vidin ve Antakya'daki bu örneklerde geçerli olmadığıdır; her iki kazada da bey'-i batt-ı sahih ile devredilen arazi için ikinci terim kullanılmıştır. Buna ek olarak, Antakya'da "mülkiyet üzere" teriminin sicile kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Belirtmek gerekir ki bu ifade, Vidin'de 1700-1750 yılları arasında kayda geçen ve yukarıda bazı örnekler verilen olaylardan farklı olarak, Antakya'da yaygın biçimde kullanılmıştır. Devredilen malın mülk olması, bey' yoluyla satımının yapılması, şu ana kadar verilen tüm örneklerde ortak bir özellik iken Antakya'da böyle bir farkın ortaya çıkmasında yatan sebep ne olabilir? Bu soruya cevap vermeden önce "mülkiyet üzere" teriminin zamana ve mekâna özgü olup olmadığını anlamak gerekir.

Antakya kazasına ait defterlerde mülkiyet üzere ifadesi 18. yüzyılın başından beri kullanılmaktadır.⁷² Örneğin Şubat 1709 (H. Evail-i Zilhicce 1120) tarihine ait bir kayıtta, Hacı Halil Çelebi'nin bey'-i batt-ı sahih ile devraldığı bahçeler için "Halil Çelebi'nin mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşa ve heyşe mâ yahtar mülkiyet üzere mutasarrıf olsun"⁷³ tanımı yapılmaktadır. Defterde yer alan zeytin ağacı⁷⁴, bahçe⁷⁵ gibi örneklerde de aynı durum söz konusudur. 1730'lu yıllara ait vakaları içeren ikinci defterde görülen ilk örnekte yüz on dokuz adet zeytin ağacının %50 hissesinin bey'-i batt-ı sahih ile devredildiği kayda geçmiş, devralınan arazi için "mülk-i müştêrâsı ve hakk-ı sarfıdır mülkiyet üzere mutasarrıf olsun"⁷⁶ ifadesi kullanılmıştır. Bu defterin ilerleyen sayfalarında yine bey'-i batt-ı sahih ile devredilen bir dut bahçesi için "İbrahim Çavuş'un mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ ve heyşe mâ mülkiyet üzere mutasarrıf olsun"⁷⁷ tanımı yapılmaktadır. Yine bu

⁷² Antakya 18. yüzyıl öncesinde bağımsız bir kaza niteliğini haiz değildi. Şehrin idari olarak Haleb'e bağlanması yörenin fethinden sonra devam ettirilen bir uygulama olmuştur. Yönetimdeki bu düzenleme, Haleb'in Antakya içindeki Süveyde İskelesi'nden Akdeniz'e açılabilmesini de kolaylaştıran bir etkidir. 1581 tarihinde ise Antakya tekrar bağımsız bir sancak haline gelmiştir. Ancak Evliya Çelebi'nin anlatısında şehir Haleb valisine bağlı bir voyvodalık olarak anılmaktadır. İdari açıdan, Antakya'nın, 18. yüzyılda Haleb vilayetine bağlanmış olan bir kaza merkezi niteliğinde olduğu bilgisi, arşiv kayıtlarından ve literatürden elde edilebilmektedir. Bkz. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, 2. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006. s. 71; Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, TC Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003, s. 17, 33; Abdülkadir Gül, "Antakya Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı 1709-1806", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 24-25.

⁷³ BOA, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 5b metin 2.

⁷⁴ BOA, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 6a, 28 metin 1, 34b metin 1.

⁷⁵ BOA, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 7a metin 2, 8b.

⁷⁶ BOA, MŞH.ŞSC.d..1095, vr. 4b metin 2.

⁷⁷ BOA, MŞH.ŞSC.d..1095, vr. 10b metin 2.

defterde yer alan bahçe satımı “El-Hac Ali’nin mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa mülkiyet üzere mutasarrıf olsun”⁷⁸ şeklinde kaydedilmiştir.

İncelenen son üç örnek içinde yalnız birinde bey’ yoluyla devredilen eşya için “hakk-ı sarf” terimi de kayda geçmiştir. “Mülk-i müşterâ ve hakk-ı sarfıdır” terimi 1730 tarihinden önce Antakya’da satım yoluyla devir vakalarında kullanılmazken, 1730 tarihinden sonra yaygınlaşmıştır. Örneğin, Antakya’da 25 Aralık 1743 (H. 9 Zilkade 1156) tarihli bir örnekte, farklı köylerde yer alan bir bağ ve bir bahçenin bey’-i batt-ı sahih ile devri sırasında sonucunda, alıcı El-Hac İbrahim Efendi’nin hakları için “mülk-i müşterâ ve hakk-ı sarfıdır mülkiyet üzere mutasarrıf olsun”⁷⁹ ifadesi kullanılmıştır. Aynı defterde bundan bir yıl sonra kayda geçmiş birkaç vakada bu sefer dut bahçesi⁸⁰, incirlik⁸¹ ve yirmi altı adet zeytin ağacı⁸² satımı için “mülk-i müşterâ ve hakk-ı sarfıdır mülkiyet üzere mutasarrıf olsun” ifadesi yer alır. Antakya’daki dördüncü defterde de benzer bir durum söz konusudur. Bu defterden ilk örnekte, 19 Kasım 1749 tarihinde, iki farklı mahallede bulunan zeytin ağaçlarını satın alan Mehmed Hacı’nın hakları “mülk-i müşterâ ve hakk-ı sarfıdır, mülkiyet üzere mutasarrıf olsun”⁸³ ifadesiyle tanımlanmıştır. Bundan birkaç ay sonra devredilen dut bahçesi üzerindeki haklar da aynı ifadeyle tanımlanmıştır.⁸⁴ Antakya’dan incelenen son defterde de, bey’-i batt-ı sahih ile devredilen bahçe⁸⁵, dut bahçesi⁸⁶, zeytin, ceviz ve badem ağaçları⁸⁷ yine aynı şekilde kayda geçirilmiştir.

18. yüzyıl şer’îye sicillerinde mülkiyet üzere kaydının düştüğü diğer bir örnek Konya kazasıdır. Örneğin 25 Nisan 1749 tarihinde (H. 7 Cemaziyülevvel 1162) bir bağ bey’-i batt-ı sahih yoluyla devralan Seva veled-i Balı’nın hakları, “mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mülkiyet üzere zabt ve tasarruf eylesin”⁸⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Yine aynı defterde, mülk kürum (asma

⁷⁸ BOA, MŞH.ŞSC.d..1095, vr. 15b metin 1.

⁷⁹ Kara, a.g.e., s. 90-91.

⁸⁰ a.e., s. 130-131.

⁸¹ a.e., s. 132-133.

⁸² a.e., s. 143-144.

⁸³ BOA, MŞH.ŞSC.d..1097, vr. 12b, metin 1.

⁸⁴ BOA, MŞH.ŞSC.d..1097, vr. 18a, metin 1. Aynı defterin ilerleyen sayfalarında da benzer örnekler mevcuttur.

⁸⁵ BOA, MŞH.ŞSC.d..1098, vr. 2.

⁸⁶ BOA, MŞH.ŞSC.d..1098, vr. 14.

⁸⁷ BOA, MŞH.ŞSC.d..1098, vr. 36

⁸⁸ Mehmet Altan, “1748-1749 Yılında Konya’da Sosyal ve İktisadî Hayat (57 Numaralı Şer’îye Siciline Göre)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 208.

çubuğu), bir buçuk dönüm tarla ve ağaçları kapsayan bir bağ, bey'i batt-ı sahih ile devredilmiş; alıcı Havva'nın durumu "bağı ve mahdud tarla-yı mezkûr mezbûre Havva'nın mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mülkiyet üzere zabt ve tasarruf eylesin" kaydı düşülmüştür.⁸⁹ Ancak, aynı defterde mülkiyet üzere ifadesinin geçmediği olaylar da bulunmaktadır. Bir dönüm mülk bağı bey'-i batt-ı sahih ile devralan Seyyid Abdülkerim'in hakları "mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşa yahtar mutasarrıf olsun"⁹⁰ şeklinde kayda geçmiş; yine mülk bağı devralan Seyyid El-Hac Mehmed için "mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşa mutasarrıf olsun"⁹¹ ifadesi kullanılmış; bir diğer mülk bağı alıcısının hakları "mezkûr Ayşe'nin mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşa zabt ve tasarruf eylesin"⁹² olarak sicile işlenmiştir. Bu defterde özellikle bağ⁹³ satımında bey'-i batt-ı sahih sözleşmesinin kurulduğu ancak mülkiyet üzere teriminin zikredilmediği dikkati çekmektedir. Defterde ayrıca, bu makalenin konusuna girmeyen ev⁹⁴ ve dükkan⁹⁵ ve benzeri binaların da satımı sonrasında mülkiyet üzere teriminin sicile kaydedilmemiş olduğu görülmüştür. Ancak bu tip bir ayrımın şimdilik sadece bu defterde yer aldığını söylemek mümkündür.

Konya'da mülkiyet üzere teriminin kullanıldığı bir diğer defterde, iki farklı ifade üzerinde durmak gerekir. Bu defterdeki sözleşme örneklerinde "ber vech-i mülkiyet" terimi kullanılmaktadır ki bu terimin de mülkiyet üzere, mülkiyet gereği gibi bir anlamı haiz olduğu söylenebilir. "Mülkiyet üzere" terimi ise haksız kazanca itiraz davalarında malı tanımlamak için zikredilmektedir. Örneğin, 4 Kasım 1767 (H. 11 Cemaziyülahir 1181) tarihli bir sözleşmede, mülk bir bağı %50 hissesi bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiş, hissenin yeni sahibi için "nısf hisse-i muayyenem karındaşım merkûm Seyyid Mahmûd'un mülk-i müştêrâsı ve hakk-ı sarîhi olmuştur keyfe mâ yeşâ ve yahtar ber-vech-i mülkiyet zabt ve mutasarrıf olsun"⁹⁶ cümlesi kayda geçirilmiştir. Bu defterde, bağ haricinde bahçe⁹⁷, ev, dükkan,

⁸⁹ "bir tahta mülk kurum ve bir buçuk dönüm tarla ve eşcarı müştêmil bağımız" a.e., s. 222-223.

⁹⁰ a.e., s. 73.

⁹¹ a.e., s. 75.

⁹² a.e., s. 97.

⁹³ a.e., s. 109, 113, 117-118, 119, 125-126, 127-128, 141, 143. Örnekler çoğaltılabilir.

⁹⁴ a.e., s. 71, 95, 288, 291.

⁹⁵ a.e., s. 67.

⁹⁶ M. Faruk Karacaoğlu, "1765-1768 yılları arasında Konya'da sosyal ve ekonomik hayat (59 Numaralı Konya Şer'iye Siciline Göre)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 286.

⁹⁷ a.e., s. 155-156.

değirmen gibi eşyanın devrinde de ber vech-i mülkiyet tabiri kullanılmıştır.⁹⁸ Fakat özel mülk olduğu şüphe götürmeyecek bazı örneklerde mülk-i müştêrâ terimi kullanılırken, ber vech-i mülkiyetin kullanılmadığı da görülmüştür. Örneğin, 9 Haziran 1766 (1 Muharrem 1180) tarihinde sicilde açıkça mülk olduğu belirtilen bir bağ, bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiş ve yeni malik için “bağ-ı mahdûd mezkûr müştêrân-ı mesfârenin mülk-i müştêrâsı ve hakk-ı sarîhi olmuştur keyfe mâ-yeşâ ve yahtar mutasarrıf olsun”⁹⁹ ifadesi kayda geçirilmiştir. Yine 1766 yılında gerçekleşen bir dükkan devrinde mülk-i müştêrâ ve hakk-ı sarîh terimi kullanılırken ber vech-i mülkiyet terimi geçmez.¹⁰⁰

Mülkiyet üzere kaydının Konya'da 18. yüzyıl öncesinde sicil defterlerinde kullanıldığı birkaç farklı örnekten anlaşılabılır. 1629-1631 yılları arasındaki olayları içeren bir defterde bey'-i bât ile devredilen bir mülk bağ için “mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşâ ve yahtar mülkiyet üzere zabt ve tasarruf eylesün” ifadesi kayda geçmiştir.¹⁰¹ 1644-1645 yılına ait ikinci bir sicil defterinde de benzer sonuç tespit edilmiştir. Bu defterde bey'-i batt-ı sahih ile devredilen bir bahçe hakkında, “bir kıt'a bağçe mülkiyet üzere mesfûr Beyâlê'nin mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşâ ve yahtar zabt ve tasarruf eylesün”¹⁰² kaydı düşülmüştür. Ancak, yukarıda 18. yüzyıl defterleri için geçerli olan bir tespit bu dönem için de geçerlidir: dükkan gibi, bağ gibi bazı emtia için mülkiyet üzere ifadesi kullanılmadığı kayıtlar 17. yüzyılda da mevcuttur.¹⁰³ Konya'da 1672-1673 yılına ait kayıtları içeren bir diğer defterde ise mülkiyet üzere veya ber vech-i mülkiyet terimine rastlamak mümkün olmamıştır, bu defterde bağ, bahçe gibi mallar bey'-i batt-ı sahih ile el değiştirmiş ve alıcı için “mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşâ ve yahtar zabt ve tasarruf eylesün”¹⁰⁴ ifadesi

⁹⁸ Örneğin: “menzil-i mezbûrde hak ve alâkam kalmâyub müştêr-i mümâ-i ileyhın mülk-i müştêrâları olmuştur keyfe mâ-yeşâ ve yehtâr zabt ve ber-vech-i mülkiyet tasarruf itsin”, a.e., s. 323.

⁹⁹ a.e., s. 160.

¹⁰⁰ a.e., s. 185.

¹⁰¹ Nurullah Doğan, “1629-1631 Tarihleri Arasında Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (22 Numaralı Konya Şer'îye Siciline Göre)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 378. Aynı eserde pek çok bağın aynı şekilde el değiştirdiği ve kaydedildiği görülmektedir. a.e., s. 388, 394-395, 397, 400, 419, 437.

¹⁰² Hamit Şafakçı, “1644-1645 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (7 Numaralı Konya Şer'îye Siciline Göre)”, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 375.

¹⁰³ a.e., s. 109.

¹⁰⁴ Ferrayî Acartürk, “1672-1673 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (7 Numaralı Konya Şer'îye Siciline Göre)”, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 235, 293-294, 337, 379-380, 432.

genel olarak kullanılmıştır. Buna karşın Konya kazasında birkaç yıl sonra tutulan bir defterde yine mülkiyet üzere teriminin kayda geçtiği tespit edilmiştir. Bu defterde 4 Temmuz 1677 (H. 3 Cemaziyülevvel 1088) tarihinde bir bağ satımı sırasında “merkûmânın müstakilen mülkleridir mûmâ-ileyh Mehmed Efendi mülkiyet üzere mutasarrıf olsun”¹⁰⁵ ifadesi zikredilmiştir. Yine aynı defterde arazi hakkında davalarda mülkiyet üzere teriminin kayda geçtiği görülmektedir.¹⁰⁶ Mülk-i müşterâ olarak kaydedilen her eşyanın, dükkanlar gibi özel mülk olduğu şüphe götürmeyecek eşyalar dahil, her zaman mülkiyet üzere kaydını içermemesi bu defter için de tespit edilebilmiştir.

17. yüzyılda Konya haricinde İstanbul sicillerine bakıldığında, çeşitli sözleşme¹⁰⁷ ve uyuşmazlıklarda¹⁰⁸ bahçe, ağaç, ev gibi meta için “mülkiyet üzere mutasarrıf” ifadesinin geçtiğini görebilmek mümkündür. Öte yandan, başkent olan İstanbul’un tipik bir örnek olmadığı bu tip karşılaştırmalı çalışmalarda akılda tutulması gereken bir husustur.

Makalenin bu kısmında incelenen olaylardan yola çıkarak ön bir değerlendirme yapmak gerekirse, mülkiyet üzere teriminin 17. ve 18. yüzyıllarda impara-

¹⁰⁵ Emrah Akbaş, “13 Numaralı Konya Şer’iye Sicili 1087-1088/1676-1677”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 389.

¹⁰⁶ “bana bâten bey’ ve teslim ve yedimden temâmen kabz-ı semen idüp mülk-i müşterâm olmuştur on beş sene mülkiyet üzere mezbûre Rahîme’nin muvâcehesinde tasarruf iderin”, s. 266.

¹⁰⁷ 16. ve 17. yüzyıla ait İstanbul şer’iye sicil defterlerinin önemli bir kısmı, çevrimiçi olarak taranabilmektedir. “Mülkiyet”, “ferâğ”, “bey” gibi terimlerin ne sıklıkta kullanılmış olduğu bu şekilde hızlı bir biçimde incelenebilmiştir. Bu makale için İstanbul’dan bir örnek vermek gerekirse: “Sicill-i Gülpaşa ma’a Hüseyin Sebeb-i tahrir-i sicil budur ki Karye-i Reisli’den Gülpaşa bt. Süleyman mahfil-i şer’a Hüseyin b. Murad ile hâzırân olup mezkûre Gülpaşa bi’l-muvâcehe ikrar ve itiraf kılıp dedi ki zevcim Durali b. Abdullah’ın karye-i mezkûr sınırında vâki olan çiftliğini ve mutasarrıf olduğu evlerini ve Şirmerd nâm gulâmını ve Dudu nâm câriyesini ve bir kara sığır çift ve bir dahi camus çiftini mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu bağını ve bahçesini ve bir camus ineğini bu cümle zikr olan emlak mezkûr Hüseyin b. Murad’a on yedi bin akçeye bey’ edip meblağ-ı mezbûrun dokuz bin akçesin alıp bakisi mezkûr Hüseyin’in zimmetindedir deyicek mukırre-i mezbûreyi mezkûr Hüseyin cemî-i [mâ] ekarra bihisinde vicâhen ve şifâhen tasdik edip kazıyye mâ hüve’l-vâki sebt-i sicil olundu. Tahrîren fî 4 Saferi’l-muzaffer li sene isnâ ve erbain ve tisa mie.”

İstanbul Kadı Sicilleri, C. IV Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010 s. 261. (çevrimiçi) http://www.kadisicilleri.org/veri/veritec3_5/uskudaro9/261xhk261cg87.pdf, 26.10.2018.

İkinci örnek: “bir kıt’a bağa hâlâ mülkiyet üzere vâzı’u’l-yed olduğu şer’an sâbit olan”, *İstanbul Kadı Sicilleri C. XIV, Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, s. 163

¹⁰⁸ Örneğin “Züleyha’nın zevcesinin mülkiyet üzere tasarruf ettiği meyve ağaçları olup min kadîmî’z-zamân bahçe olup mülkiyet üzere tasarruf olunduğu bi hasebi’ş-şer’ zâhir ve malûm olan yere” *İstanbul Kadı Sicilleri, C. II Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010, s. 97. (çevrimiçi) <http://www.kadisicilleri.org/goster.php?blm=uskudaro2&bsm=97dna97sk48>.

torluğun farklı bölgelerinde kullanıldığını görmek mümkündür. Ancak Konya örneğinde olduğu gibi, tek bir kazaya ait defterler arasında bile bazı nüansların bulunduğunu görmek, sicildeki terimlerin belirleyiciliğini sorgulamayı gerektirecektir.

3. Arazi Üzerinde Tasarruf Hakkının Tanımı

Kural olarak, mîrî arazi üzerindeki tasarruf hakkı ferağ ve tefvîz işlemiyle devredilmekte; bu işlemin hukuken geçerli olması için sâhib-i arz izni aranmaktadır. Bu izne ek olarak resm-i tapu deneni bedelin sâhib-i arza ödenmiş olması gerekir. Bu yolla elde edilen mallar, bazı sicil defterlerinde *mülk-i müfevvez* olarak kayda geçmektedir. Buna karşın, Tokat'a ait olan bir sakk mecmuasında ise tefvîz yoluyla ve sâhib-i arz marifetiyle el değiştiren bir tarla için "...hakk-ı örfîsi ve mülk-i müfevvezdir keyfe mâ yurid ve yahtar ve mutasarrıf olsun" ifadesinin yer aldığı görülebilir.¹⁰⁹ Alıntının yapıldığı bu metin tarihsizdir ancak söz konusu mecmua, ağırlıklı olarak 17. yüzyıl sonuna ait belgelerden oluşmaktadır.¹¹⁰ Bu çalışmada incelenen örnekler içinde bazı yerlerde ferağ ve tefvîz ile devredilen mîrî arazi için mülk-i müfevvez teriminin kullanıldığı, bazı yerlerde ise sadece hakk-ı sarf veya taht-ı tasarruf terimlerinin kayda geçtiği tespit edilmiştir. Nadiren de olsa, hakk-ı örfî teriminin kullanıldığı örnekler görülmüştür. Bazı vakalarda ise, tasarruf hakkı devri sonucunda mülk-i müşterâ terimini de içeren kayıtlar dikkati çekmektedir.

3.1. Tasarruf Hakkını Tanımlayan Terimler: Mülk-i Müfevvez ve Hakk-ı Sarf

Mülk-i müfevvez 18. yüzyılda Vidin şer'îye sicillerinde kullanılan bir terimdir. 16-26 Mayıs 1713 (Evahir-i Rebiyülahir 1125) tarihinde düşülen bir kayıta, İsmail Ağa isimli bir kişi, Ömer Ağa'ya üç kıt'a büyüklüğündeki çayırı sâhib-i arz marifetiyle ferağ ve tefvîz etmiştir. Söz konusu çayır için sicilde "Ömer Ağa'nın

¹⁰⁹ Ümit Ekin, *Kadı Buyurdu Katip Yazdı Tokat'a Ait Bir Sakk Mecmuası*, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2010, s. 291.

¹¹⁰ Yazar Ümit Ekin, iki adet açıkça 19. yüzyılda yazılmış olan belgenin şekil açısından diğer belgelerden farklı olduğunu ve muhtemelen mecmuaya sonradan eklendiğini belirtir. Öte yandan defterde pek çok tarihsiz belge bulunmaktadır. *a.e.*, s. 22.

mülk-i müfevvezi olmuştur, keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun” ifadesi sicile işlenmiştir.¹¹¹ Yine 24 Nisan 1720 (H. 15 Cemaziyülahire 1132) tarihinde Vidin kadı sicillerine düşülen bir kayda göre Halil ve Mustafa Beşe isimli kişiler yaklaşık iki buçuk dönüm çayırın hakk-ı tasarrufunu yirmi iki kuruş bedeli karşılığında ve sâhib-i arz marifetiyle ferağ ve tefvîz ve teslim ederler, yine mülk-i müfevvez ifadesi sicilde açıkça geçer.¹¹² Bu olaylara ek olarak, daha karmaşık yapıda hem mülk, hem de mîrî toprağın bir araya gelmesinden oluşan çiftlik benzeri birimlerin dahilinde bulunan arazi için de mülk-i müfevvez terimi Vidin’de kullanılmaktadır.¹¹³

18. yüzyılda mülk-i müfevvez teriminin Vidin haricinde Antep sicillerinde kullanıldığı tespit edilebilmiştir. Antep’ten incelenen ilk sicil defterinde, bu terimin haksız yere zabt edilen mîrî araziye ilişkin davalar sırasında kullanıldığı görülmüştür, örneğin 1729 tarihinde işgal edilen bir tarla için “tarla gâib-i mezbûrun mülk-i müfevvezi olup”¹¹⁴ ifadesi yer almaktadır. Antep’ten bir diğer defterdeki bir vakada, Mehmed’e babası bir bağı hibe etmiş, annesi de bir tarlayı ferağ etmiştir. Ferağ tarlanın üzerinde 1/3 hissenin tefvîz edilmesi yoluyla gerçekleşmiştir ve sicile “tarlanın sülûs-i şâyi’-i merkûm Mehmed’in mülk-i müfevvezidir” şeklinde kayıt düşülmüştür.¹¹⁵ Bu metinde, tarlanın değil ama hissenin mülk-i müfevvez olduğu açıkça belirtilmiştir. Üçüncü bir defter 1715 yılındaki olayları kapsar, bu defterde de sâhib-i arz izniyle ferağ ve tefvîz edilen tarla için “Es-Seyyid Abdullah’ın müfevvezidir hasbe mâ yeşâ ve yahtâr mutasarrıf olsun”¹¹⁶ ifadesi kayda geçirilmiştir. Defterde yer alan diğer ferağ kayıtlarında da mülk-i müfevvez teriminin kullanıldığı görülmektedir.¹¹⁷ Bir diğer defterde, 1743 tarihinde kayda geçen iki

¹¹¹ NLCM VŞS S60, vr. 30, metin 2. Belgenin baş kısmında yırtık olduğu için tarafların sakin oldukları bölge vb. konularda bazı detaylar eksiktir.

¹¹² NLCM VŞS S8, vr. 6.

¹¹³ Bkz. a.ş. 3.2. Karmaşık Yapıyı Haiz Vakalar.

¹¹⁴ Neşe Toğrul, “129 Numaralı Ayıntab Şer’iye Sicilinin (H. 1061, 1108, 1142/M. 1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 148-149.

¹¹⁵ Mehmet Can, “61 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicilinin (H. 1124-1125/M. 1712-1713 s. 101-200) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 23.

¹¹⁶ Eyüp Erbilici, “1715 Tarihinde Gaziantep’te Sosyal, Siyasi ve İktisadi Yapı (66 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Kilis / Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 61. Metnin yazarı tarafından mefvuz olarak transkripsiyonu yapılan kelimenin anlamını Şemseddin Sami sözlüğünde bulmak mümkün olmamıştır. Bu bağlamda kelime okuma hatası olabilir veya yerel bir yazım söz konusu olabilir.

¹¹⁷ a.e. 104-105, 149-150, 320-321.

olayda tarladan yine mülk-i müfevvez olarak bahsedilmektedir.¹¹⁸ Son olarak yüzyılın ikinci yarısından bir örnekte de ferağ ve tefvîz yoluyla ve sâhib-i arz izniyle devredilen bir tarladan “tarlalarım kavm es-Seyyid Mehmed Saîd Ağa'nın mülk-i müfevvezidir benim alâka ve medhalim kalmadı”¹¹⁹ kaydıcı sicile işlenmiştir.

Şer'iye sicillerine kaydedilmiş bazı vakalarda hem mîrî hem de mülk statüde toprak parçalarını veya birimleri bir araya getiren malların devri söz konusu olmuştur. Bu tip olaylarda mîrî arazi ve üzerinde yer alan mülk bağ, bahçe, ağaç, bina gibi eşyanın birlikte el değiştirmesi söz konusudur. Örneğin Vidin'de çayır ve değirmenin birlikte olduğu bir üretim biriminde değirmen, mülk olduğu için bey' ile, çayır ise ferağ yoluyla devredilmiştir.¹²⁰ Bu son örnekte devralan kişinin haklarıyla ilgili olarak “değirmen-i mezbûr merkûmun mülk-i müşterâsıdır ve çayırlar hakk-ı tasarrufundadır”¹²¹ şeklinde farklı statüdeki mallar arasında açık bir ayırım yaparak tanımlama tercih edilmiştir. 1720'lerde Antep'te tutulmuş bir defterdeki ilk örnekte de benzer bir durum söz konusudur: bağ, ağaç, bahçe ve tarla devrini içeren bir hüccet içinde ilk üç malın bey'-i batt-ı sahih-i şer'i ile el değiştirdiği, haklarında “mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarfidır” ifadesinin kullanıldığı; tarlaların ise sâhib-i arz izni ve “niza' ve tefvîz” ile el değiştirdiği; haklarında “havza-i tasarrufunda dâhil olup heyşe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun”¹²² ifadesinin kullanıldığı görülebilir. Aynı defterde yer alan bir diğer kayıтта da sâhib-i arz izni ile ferağ ve tefvîz edilmiş bir tarla için “havza-i tasarrufunda olsun” ifadesi kullanılmıştır.¹²³

¹¹⁸ Aylin Kurt, “99 Numaralı Ayıntab Şer'iye Sicilinin (H. 1139-1159/M.1727-1746) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 19-20, 25-26.

¹¹⁹ Çiğdem Yılmaz, “122 Numaralı Gaziantep Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1177-1178/M.1763-1764)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Kilis / Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 138-140.

¹²⁰ NLCM, VŞS S43, vr. 24.

¹²¹ a.y.

¹²² Ahmet Külek, “71 Numaralı Gaziantep Şer'iye Sicili Transkripsiyonu (1-101. Sayfalar- H.1132 / M.1720)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 199-201. Alıntının yapıldığı tezde niza' olarak okunan kelimenin ferağ olması mümkündür, ancak orijinal metni görme fırsatı bu çalışmada mevcut olmamıştır. Alıntılanan kısım şu şekildedir: “...tarlalar dahi sâhib-i arz marifetiyle üç yüz elli guruşa yedlerine mezbûr El-Hac Mustafa'ya müvekkilelerim mezbûretân Sabiha ve Kalba niza' ve tefvîz ol dahi kabul ve tefevvüz eyledikden sonra bedel-i niza' olan üç yüz elli guruh mezbûr El-Hac Mustafa yedinden müvekkiletân-ı mezbûretân Sabiha ve Kalba tamâmen ahz ü kabz eylediler...”

¹²³ a.e., s. 246-247. Yazarın cevze olarak çevirdiği terimin havza olması gerektiği tahmin edilmektedir.

Bazı örneklerde ise devredilen mîrî arazi için mülk-i müfevvez teriminin kullanılmadığı dikkati çekmektedir, örneğin Antakya'da 1754'e kadar meydana gelen olayları içeren defterlerde hakk-ı sarf terimi tasarrufu devredilen arazi için kullanılmıştır. Bölgede birden fazla eşyanın bir arada devredilmesi sık sık gözüken bir özelliktir. 20 Haziran 1754 (H. 28 Şaban 1167) tarihinde Antakya'da Maşukiye Mezrası'nda yer alan dut bahçesinin %50 hissesiyle birlikte aynı mevrada yer alan bir tarla el değiştirmiş, bahçe için bey'-i batt-ı sahih sözleşmesi kurulurken tarla için sâhib-i arz izniyle ferağ ve tefvîz yapılmıştır.¹²⁴ Devir sonucunda tutulan kayıt üzerinde durmak gerekir: "dut bağçesinin nısf hisse-i şayiasında ve müstemilâtında ve marru'z-zikr tarlaların dahi hakk-ı tasarrufları sâhib-i arz izniyle ferağ ve tefvîz olunub kezalık nısf hissesi tasarruflarına bizim asla ve kata alâka ve müdahalemiz kalmadı müşteri-i mümaaleyh el-Hacı Mehmed Efendi'nin mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarfidır keyfe mâ yeşa ve ihtiyar mülkiyet üzere mutasarrıf olsun."¹²⁵ Bu kayıta mülk bahçe ve müstemilâtın cismi zikredilirken, tarlanın hakk-ı tasarrufu üzerindeki hak zikredilmiştir. Bu ayrımın yapılmasının sebepsiz olmadığını ve kaydın sonundaki mülkiyet üzere ifadesinin de temelde bahçe ve müstemilâtı içerdiğini iddia etmek mümkündür.

Esasen, devredilen şeyin malın kendisi mi yoksa sadece mal üzerindeki tasarruf hakkı mı olduğu sicil kayıtlarında genellikle belirtilmektedir. Örneğin Antakya'da sâhib-i arz aracılığı ile bir tarlanın hakk-ı tasarrufunun devredildiği bir sözleşmede, alıcı için "tarla-yı mezbûrun hakk-ı örfisinde keyfe mâ yeşa ve heyşe mâ yahtar mülkiyet üzere mutasarrıf olsun" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade şekli, mülkiyetin tarlanın kendisinin değil hakk-ı örfisinin üzerinde olduğunu düşündürmektedir ve dolayısıyla mal ile tasarruf hakkı arasında ayrım yapılmıştır.¹²⁶ 12 Kasım 1734 (H. 15 Cemaziyülahir 1147) tarihinde verilen bir diğer hükümde, Antakya'da yaşayan İshak bin Ebubekir Efendi, kardeşleri ile birlikte tasarruf etmekte olduğu Barbaron Köyü'ndeki bir tarlanın hakk-ı tasarrufunu, Abdülkadir Ağa ibn Kasım Ağa'ya sâhib-i arz izniyle tefvîz eder.¹²⁷ Arazi için "arz-ı mahdud ve mezkûr mûmaileyh Abdülkadir Ağa'nın mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarfidır" ifadesi kullanılmaktadır. Bu olayda yukarıdaki örnekten farklı olarak

¹²⁴ BOA, MŞH.ŞSC.d..1098, vr. 76a.

¹²⁵ a.y.

¹²⁶ BOA, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 39b, metin 1.

¹²⁷ BOA, MŞH.ŞSC.d..1095, vr. 32b, metin 1 " ...bir kıt'a tarlanın hakk-ı tasarrufu yirmi beş gurus muka-belesinde sâhib-i arz izniyle mûmaileyh Abdülkadir Ağa'ya bi'asale ve bi'l-vekale tefvîz eylediğimde..."

bir hakk-ı tasarruf devri söz konusu iken, arazi için mülk-i müştêrâ ifadesinin zikredildiği görülmektedir, ancak “mülkiyet üzere” kaydı yer almış değildir. 1749 tarihli benzer bir işlemde ise Süveyde Nahiyesi'nde mevrada yer alan bir tarlanın hakk-ı tasarrufu ferağ yoluyla devredilmiştir. Bu olay, bir önceki örnekten farklı olarak, arazinin kendisine değil, tasarruf hakkına dayanan bir tanım içermektedir: “hudud-ı mezkûre ile mahdud olan tarlanın hakk-ı tasarrufunda benim asla ve kat'a alâkam ve müdahalem kalmadı müştêri-i mümaileyh El-Hac Mehmed Efendi'nin mülk-i müştêrâsı ve hakk-ı sarfıdır keyfe mâ yahtar mutasarrıf olsun”¹²⁸ ifadesi kullanılmıştır. Bu olayda da mülkiyet üzere ifadesinin kullanılmadığı görülmektedir. Süveyde'deki bu örnekte sâhib-i arzın rolünden bahsedilmezken aynı defterde hemen akabinde yer alan bir diğer olayda, Kusayr Nahiyesi'nde ferağ yoluyla hakk-ı tasarrufu el değiştiren bir tarla için “tarla-yı mezkûrenin hakk-ı tasarrufunda benim asla ve kat'a alâka ve müdahalem kalmadı mümaileyh El-Hac Mehmed Efendi'nin taht-ı tasarrufunda olub keyfe mâ yeşa ve heyşe mâ yahtar mutasarrıf olsun”¹²⁹ ibaresi yer alır ve sâhib-i arz izninden bahsedilir. Bu son olayın diğerlerinden farklı olarak açık bir biçimde tasarruf hakkının devrine dair bir sözleşmeyi içerdiği görülmektedir.

Görüldüğü üzere tasarruf hakkının devrini içeren bu sözleşme örneklerinde mülkiyet üzere terimi kayda geçmemiştir. Buna karşın farklı örnekler de mevcuttur. 4 Eylül 1753 (H. 6 Zilkade 1166) tarihinde Antakya'da Fatma Kadın bint Mehmed Ağa, vekili olan kocası vasıtasıyla pek çok malı elinden çıkarmıştır; bunların arasında zeytin, ceviz, badem gibi ağaçlar ve farklı mevkilerde birer kıta dört adet tarlanın çeyrek hissesi mevcuttur. Mülk statüsündeki eşya bey'-i batt-ı sahih ile el değiştirirken tarlaların çeyrek hissesinin hakk-ı tasarrufu sâhib-i arz izniyle ferağ ve tefvîz edilmiştir. Özel mülk eşya için “El-Hac Mehmed Efendi'nin mülk-i müştêrâsı ve hakk-ı sarfı keyfe mâ yeşa mülkiyet üzere mutasarrıf olsun” ifadesi geçerken tarla için “marrü'z-zikr tarlaların reb'-i hisse hakk-ı tasarrufunda benim asla ve alâkam ve müdahalem kalmadı mümaileyh El-Hac Mehmed Efendi'nin mülk-i müştêrâsıdır ve hakk-ı sarfıdır keyfe mâ yeşa mülkiyet üzere mutasarrıf olsun”¹³⁰ ifadesi kullanılmıştır. Mehmed Efendi'nin tarla hisselerine mâlik olduğu bu ifadede yola çıkarak söylenebilir mi? Mülkiyet üzere teriminin kullanımı çelişki yaratsa da, cümlelerin yapısından hissenin cismi üzerinde değil,

¹²⁸ BOA, MŞH.ŞSC.d..1097, vr. 18a, metin 1.

¹²⁹ BOA, MŞH.ŞSC.d..1097, vr. 18a, metin 4.

¹³⁰ BOA, MŞH.ŞSC.d..1098, vr. 36b-37a.

hakk-ı tasarrufu üzerinde bir hak tanımı yapıldığı söylenebilir. Bu olaydakine benzer durum aynı defterdeki bir diğer vaka için de geçerlidir: “iki kıt’a tarlanın nısf hakk-ı tasarrufunda benim asla ve kat’a alâkam ve müdahalem kalmadı keyfe mâ yeşa ve heyşe mâ yahtar mülkiyet üzere mutasarrıf olsun”.¹³¹ Bu ikinci olayda da “mülkiyet üzere” terimi mal üzerindeki tasarruf hakkına dair bir sıfat olarak şekilde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır ki bu kullanım bazı kaynaklarda yer alan “menfaat mülkiyeti” kavramına uygun düşer.¹³²

Son olarak ferağ ve tefvîz yoluyla yapılan devirlerde mülk-i müfevvez veya hakk-ı sarf terimlerinin kullanılmadığı iki örnek üzerinde durmak gerekir. İlk örnekte, aslında ikili bir yapı söz konusudur:

“Medine-i Konya’da Şükran mahallesi sâkinlerinden Mustafa ve Mehmed ibni Ömer nâm karındaşlar meclis-i şer’i enverde bais’ül kitab Mehmed ve Mahmud nâm kimesne mahzarında ikrar-ı tam ve takrir-i kelâm idüp medine-i merkûme haricinde Külahçı yöresi nâm mahalde vaki taraf-ı erbaadan Nalçacı mülkü ve tarik-i âm ile mahdud ve bir örtme ve bir oda ve eşcar ve kürumu müştemil zemini merhum Şeyh Sadreddin evkafından iştiraken mutasarrıf olduğumuz bir buçuk tahta bağımızı cem’i tevabi ve levâhikiyle tarafından icab ve kabul-ü havi bey’i batt-ı sahih-i şer’ ile mezbûr Mehmed’e 33 kuruşa bey’ ve temlik ve zemininde olan hakkı tasarrufumuzu bâ mağrifet mütevelliyi vakf ferağ ve tefvîz eylediğimizde ol dahi semeni merkûm ile iştirâ ve temlik ve tefvîz ve kabul etmeğin semeni olan meblağ-ı merkûm 33 kuruş’u mezbûr Mehmed yed’inden bittamam ahz ve kabz ve bi’l münasife taksim idüp teslim-i bey’ ve mefruz eyledik ba’de’l yevm bağ-ı mahdud mezkûr merkûm Mehmed’in mülk-i müşterasıdır keyfe mâ yeşa mutasarrıf olsun dedikte gable’t-tasdik-i şer’ mâ vak’a bi’t-taleb ketb olundu fî’l yevmi’s sadis aşer min Muharrem li sene isneyn ve sittîn ve mie’ ve elf.”¹³³

Yukarıdaki sözleşmenin yer aldığı defterde görülen ve bu makalede üzerinde durulan pek çok örnekte, tarla mülk olarak kayda geçmiş ve buna göre devredilmiştir. Bu olayda ise sicil metninde vakıf arazisine bağlı bir bağın satıldığı görülmektedir; bağın zemini ise vakıf mütevellisi tarafından ferağ ve tefvîz edilmiş; ancak zemin üzerindeki haklar ayrıca tanımlanmamış, sadece bağın niteliği belirtilmiştir.

İkinci örnek ise 1698 yılında Antep’te kayda geçmiştir. Bu olayda, babasının elinde tasarruf ettiği tarlayı, ölümünden sonra intikal-i adi yoluyla devralan Satı, söz konusu araziye Mustafa isimli bir kişiye sâhib-i arz vasıtasıyla ferağ ve

¹³¹ BOA, MŞH.ŞSC.d..1098, vr. 37a, metin 1.

¹³² Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*, 2. bs., İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2012, s. 475-476.

¹³³ Altan, a.g.e., s. 115.

tefvîz etmiştir. Arazi için kayda geçen terim ise mülk-i müşterâdır.¹³⁴ Bu sicilde görülen vakalarda bazı örneklerde tarla açıkça mülk statüsünde işlem görmüş, bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiştir.¹³⁵ Öte yandan 5 yıl boş kalan bir tarlanın tapuya müstehak olduğu ve mültezim tarafından resm-i tapu karşılığı talip olan bir kişiye verilmiştir, bu kayıta da arazi-i emîriye olduğu açıkça belirtilmiş bir tarla hakkında yapılmış bir işlem söz konusudur.¹³⁶ Bu bakımdan bu sicildeki ilk örnekte de sâhib-i arzın devreye girmesinin ve hukukî işlemin ferağ ve tefvîz olmasının belirleyici kabul edilmesi makuldür.

3.2. Karmaşık Yapıyı Haiz Vakalar

Makalenin bu bölümünde, mîrî ve mülk araziyi bir araya getiren çiftlik niteliğindeki yapılanmaların devri sırasında kullanılan terimler üzerinde durulacaktır. Vidin'den ilk örnekte, 23 Mart 1708 (Gurre-i Muharrem 1120) tarihinde Süleyman Çavuş Mahallesi'nde sakin olan Kara Halil Ağa, Matto, Meto ve Nikolo isimli üç gayrimüslim ortağa "mülk çiftliğim" olarak tanımladığı malı devretmiştir. Bu çiftliğin içinde yaklaşık bir dönüm bahçe, saman damlar gibi özel mülk statüsünde mallarla birlikte iki kıt'a tarlanın "hakk-ı kararı ve tasarruf-u âdiyesi" sâhib-i arz marifetiyle safka-i vahide ile bey' ve teslim edilmiş, buna ek olarak başka bir mahallede yer alan çayır da yine sâhib-i arz aracılığı ile tefvîz ve teslim edilmiştir.¹³⁷ Devralınan eşya için "bade'l-yevm sabık ez-zikr çiftlik ve mezruat ve çayır ve tarlaları merkumdan zimmilerin mülk-i müşterâ ve hakk-ı müfevvezleridir keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsunlar"¹³⁸ ifadesinin kayda geçmiş olduğu görülmektedir. Antakya'da 21 Nisan 1750 (H. 14 Cemaziyülevvel 1163) tarihli bir olayda ise zirai tarıma müsait araziye ihtiva eden bir çiftliğin %50 hissesi, içinde çeşitli binalar ve aletler ile birlikte bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiş; eşya ve hisse için "Mustafa Ağa'nın mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarfıdır keyfe mâ yeşa ve heyşe mâ yahtar mülkiyet üzere mutasarrıf olsun"¹³⁹ ifadesi kayda geçirilmiştir. Vidin'den

¹³⁴ "ba'del-yevm mahdûd-ı mezkûr tarla merkûm el-hâc Mustafanın mülk-i müşterasıdır benim alâka ve medhalim yokdur hasbe mâ yeşâ ve yehtâr mutasarrıf olsun", bkz. Mehmet Akif Demirci, "71 Numaralı Gaziantep Şer'îye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1108-1109) (s. 1-125)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 119-120.

¹³⁵ a.e., s. 194-195.

¹³⁶ a.e., 219.

¹³⁷ NLCM, VŞS S38, vr. 122, metin 1.

¹³⁸ a.y.

¹³⁹ BOA MŞH.ŞSC.d..1097, vr. 24b, metin 1.

verilen örnekle daha çok benzeşen bir kayıt, 1790 yılının başlangıcında Sivas'ta görülmüştür. Tarla, çayır, harman yeri ve dam yerinden müteşekkil olduğu anlaşılan bir çiftlik, mülk-i mevrûs olarak zikredilmiş, ancak bu üniteler sâhib-i arz izniyle bey' ve teslim ve temlik edilmiştir.¹⁴⁰ Sâhib-i arzın devreye girmesinden ve izin alınmasından hareketle, çiftlik olarak zikredilen bu birimin özel mülk olamayacağını anlamak mümkündür.

17. yüzyıl başında İstanbul Mahkemesi'nde kayda geçmiş bir hükümden çiftlik yapılanmasının bu dönemde de karmaşık nitelikte olduğu görülebilir:

“Süleyman b. Derviş nâm kimesne mahfil-i kazada sâhibü'l-kitâb fahrü'l-kuzât Ahmed Efendi b. Mustafa mahzarında ikrâr-ı tām ve takrîr anî'l-merâm edip, vilâyet-i Anadolu'da Çerkeş kazâsına tâbi Alayuntlu nâm karyede vâki ırs-i şer'le babamdan intikal eden hâlâ mülkiyet üzere mutasarrıf olduğum Bayburd Çiftliği demekle marûf inde'l-ahâlî ve'l-cirân malûmü'l-hudûd tahmînen yirmi kıt'a tarla mezramın hakk-ı tasarrufun sâhib-i arz marifetiyle mûmâ-ileyh Ahmed Efendi'ye nakd-i râyic fi'l-vakt üç bin akçeye tefvîz eyledim, mukabili tefvîzinde olan meblağ-ı merkum üç bin akçe müşârun-ileyh Ahmed Efendi yedinden ahz u kabz edip mezra-i mezbûreyi teslim eyledim ve ol dahi tefevvüz ve resellüm eyledi dedikte, gibbe't-tasdikî's-şer'î ketb ü tahrîr olundu. Tahrîren fi'l-yevmi'r-râbi min şehr-i Rebiyüahir sene seba ve işrîn ve elf.”¹⁴¹

Bu metinde çelişkili gözükten birkaç nokta vardır. Öncelikle “Bayburd Çiftliği olarak bilinen yirmi kıt'a tarla mezra”nın ırs-i şer' ile yani miras yoluyla babadan intikal ettiği belirtilmiştir. Ancak cümlelerin devamında söz konusu tarla mezranın hakk-ı tasarrufunun sahib-i arz aracılığı ile ve tefvîz yoluyla Ahmed Efendi'ye devredildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, yukarıda verilen örnekler gibi, mülk bir çiftliğin içinde mîrî ve mülk arazi tiplerinin bir arada görülebilmesi en akla yakın seçenektir. Dolayısıyla çiftlik devredilirken mülk statüsünde eşya satım yoluyla el değiştirecek, mîrî statüyü haiz arazi ise sâhib-i arz izniyle ve ferağ veya tefvîz yoluyla devredilecektir. Bazı fetvalarda bu ikili yapının daha açık bir biçimde ifade edildiği görülebilir:

“Zeyd bir mülk çiftliğe ve kadimden ol çiftliğe tâbi olan tarlalara mutasarrıf iken fevt olub ol çiftlik hasren varisi olan ümmi Amr'a ırsile intikal eyledikde Amr ol tarlaları tapuyu misli ile almağa talip iken sâhib-i arz ana virmeyüb ecânibe virmeye kâdir olur mu? El-cevab: Olmaz. Ketebe el-fakir Yahya.”¹⁴²

¹⁴⁰ Şeyma Arıkan, “3 Numaralı Sivas Şer'iyye Sicili'nin (H.1202-1203 /M.1787-1788) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 56.

¹⁴¹ *İstanbul Kadı Sicilleri*, C. XIII *İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, İstanbul, İSAM Yayınları, bs. 161. (çevrimiçi) <http://www.kadisicilleri.org/goster.php?blm=istanbul03&bsm=161hse161eg98>, 26.10.2018.

¹⁴² *Kanunnâme-i Cedid*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 854, vr. 28-b.

Bu fetvada açıkça mülk bir çiftliğin mirasçı-amcaya miras olarak intikal ettiği, ona bağlı mîrî tarlaların ise tapu resminin ödenmesi yoluyla aynı mirasçıya devredileceği açıklanmaktadır, hatta mirasçı resm-i tapu ödemeyi kabul ediyorsa bu durumda, sâhib-i arz tasarruf hakkını üçüncü bir kişiye devredemeyecektir.

Çiftlik adı verilen birimlerin farklı hukukî statülere sahip malların bütününden meydana geldiği hem fetvadan hem de yukarıdaki sicil kayıt örneklerinden anlaşılmaktadır. Çiftlik binası, menkul eşyalar ve içindeki hayvanlarla birlikte mülktür, buna karşın, ona tâbi olan tarlalar mîrî arazidir ve intikal açısından farklı bir rejime tâbidir. Olayda “Bayburd Çiftliği demekle marûf inde'l-ahali ve'l-cîrân malûmül-hudud tahminen yirmi kıt'a tarla” ifadesi ilk okunduğunda, çiftliğin sadece bu tarlalardan müteşekkil olduğunu da düşündürmektedir. Ancak, böyle bir durum söz konusu olsaydı, miras yerine adi intikalın gerçekleşmiş olması beklenirdi.

4. Tarlanın Özel Mülk Olduğu Haller

Ebussuud'un Budin Kanunnamesi'nde açıklamış olduğu, zirai üretim yapılan arazinin mîrî kabul edilmesine dair kuralın her yerde uygulanmadığı, farklı kazalara ait sicil örneklerinde görülebilmektedir. Bu durum tek bir kaza içinde de farklı uygulamaların mevcut olabilmesi şeklinde de ortaya çıkmaktadır: Bazı defterlerde, çayır veya tarla olarak tanımlanan arazinin, mîrî kabul edildiği ve mülk kabul edildiği örnekler bir aradadır. Örneğin 15 Şubat 1722 (H. 28 Rebiyülahir 1134) tarihinde Vidin'de devri yapılan iki bâb asiyab arsa ve ona yakın tahminen otuz dönüm çayır arazisi, sâhib-i arz izniyle fakat bey'-i batt-ı sahih sözleşmesiyle devredilmiştir:

“...Nehr-i Topoloğça üzerinde iki bab asiyab arsalarımızı ve civarında tahminen otuz dönüm çayırlarımızı sâhib-i arz marifetiyle tarafeynden icab ve kabulü hâvi ve şûrut-ı müfsideden âri bey'-i batt-ı sahih-i şer' ile mezbûr Süleyman Çelebi'ye elli beş guruşa bey' ve teslim ve temlik idüb ol dahi vech-i meşruh üzere iştirâ ve tesellüm ve temellük ve kabz ve kabul eyledikden sonra...”¹⁴³

Bu metinde arazinin bey' ile devredilmiş olması, arsa ve çayır üzerinde mülkiyet hakkının bulunduğu düşündürülebilir. Öte yandan, 18. yüzyılın ilk yarı-

¹⁴³ NLCM, VŞS S305, vr. 36, metin 1.

sında Vidin’de mülk statüsünde olan bağ ve bahçelerin bey’ akdiyle devredilmesi sırasında sâhib-i arz izninin devreye girdiği sicillerde tespit edilememiştir. Bu olayda ise devrin sâhib-i arzın izni ve bilgisi çerçevesinde gerçekleştiği görülebilir. Satın alınan araziler için “...emlâk-ı mezkûr, mezbûr Süleyman Çelebi’nin mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun”¹⁴⁴ ifadesi kullanılmıştır. Mülk-i müfevvez terimi kullanılan arazilerin devri sırasında sâhib-i arzın rolü, Vidin’de sicillere genel olarak yansımıştır. Bu bakımdan Süleyman Çelebi’nin gerçekleştirdiği sözleşmede ayırt edici unsurun sâhib-i arz izni olduğunu ve devredilen malın tasarruf hakkının devredilmiş olabileceğini hesaba katmak gerekir. Vidin’de 23 Temmuz-1 Ağustos 1705 (H. Evail-i Rebiyülahir 1117) tarihli bir olayda ise Belogradcık’ta yer alan yirmi beş dönüm miktarı çayırılık toprağın, bey’-i batt-ı sahih ile devredildiği kayda geçmiştir.¹⁴⁵ Bu işlemde yukarıdaki işlemden farklı olarak, sâhib-i arz izninden bahsedilmez. Araziden yine mülk-i müşterâ olarak bahsedilir. Bu durum sözleşme sicile kaydedilirken meydana gelen bir eksiklik de olabilir; sicilde sâhib-i arzın rolünden bahsedilmemiş olması o vakada mutlaka izinsiz, hukuka aykırı bir devir olduğunu göstermeyebilir. İkinci bir olasılık ise, bu ikinci olayda çayırın niteliğinin mülk statüsünde olmasıdır.

Nitelik olarak mîrî statüsünde olmayan bir arazinin devri sırasında sâhib-i arzın rol oynadığı bir örnek Diyarbakır sicillerinden birinde dikkati çekmiştir. 5 Ekim 1723 (H. 5 Muharrem 1136) tarihli bir diğer olayda Fatih Mehmed Paşa Cami-i Şerifi Evkafı’na ait beş kuruş icâresi olan “bir kıt’a bahçe ve bir eyvan ve bir oda ve kenif ve havuz ve karye-i mezbûr suyundan ma-i cari ve dâhilinde olan eşcar-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi ve karye-i mezbûr suyundan on beş günde iki gün gecesiyle nevbet suyunu ve avluyu müştemil ve muttasılinda bir kıta bağın beş sehminden dört sehmi bey’-i batt-ı sahih-i şer’ ile” devredilmiştir.¹⁴⁶ Bu devir için de “dört sehim hissem sâhib-i arz marifetiyle merhum Mustafa Çelebi’nin mülküdür keyfe mâ yeşa yahtar mülkiyet üzere tasarruf eylesin” ibaresi kullanılmıştır. Bu bağlamda, Konya’dan verilen Şeyh Sadreddin evkafından arazinin üzerinde yer alan bağın satım yoluyla, bağın üzerinde bulunduğu yerin ise mütevellî izniyle ve ferağ yoluyla devredilmesi örneğini hatırlamak gerekebilir.¹⁴⁷ Muhtemelen her

¹⁴⁴ NLCM, VŞS S305, vr. 36, metin 1.

¹⁴⁵ NLCM, VŞS S38, vr. 43, metin 1.

¹⁴⁶ *Diyarbakır Şer’iye Sicilleri Amid Mahkemesi, (3789 Numaralı Sicil), C. I, haz. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013, s. 201.*

¹⁴⁷ Altan, a.g.e., s. 115.

iki olayda da, gelirleri vakfa ait bir arazinin devredilmesi nedeniyle ortaya çıkan bir durum söz konusu olmuştur. Ancak Konya'da mütevellinin, Diyarbakır'da ise sâhib-i arzın devreye girmiş olması, bu hususta daha fazla örnek olmadan kesin bir çıkarımda bulunmayı engellemektedir.

18. yüzyılda tarlanın mülk olabildiği diğer bir kaza Konya'dır. 25 Aralık 1748 (H. 4 Muharrem 1162) tarihinde, Konya'nın farklı köylerinde yer alan tarlalar, bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiş, devralan El-Hac Mehmed hakkında "arazi-yi mahdud-u mezbûrdan merkûm el-Hac Mehmed'in mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mülkiyet üzere mutasarrıf olsun"¹⁴⁸ kaydı sicile geçirilmiştir. Bu metinde üç farklı mahalde yer alan araziden sadece biri için açıkça mülk tarla ifadesi geçmektedir. Defterin ilerleyen sayfalarında bey'-i batt-ı sahih ile devredilen bir diğer tarlanın mülk olduğu yine açıkça zikredilmiştir. Bu tarla için de "es Seyyid Ibrahim Ağa'nın mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mülkiyet üzere zabt ve tasarruf eylesin"¹⁴⁹ cümlesi kaydedilmiştir. Konya'dan bu defterde mülk tarlanın babadan oğul lehine düzenlenen hibe sözleşmesine konu edildiği görülebilir: "tarla-yı mahdud-u mezbûr oğlum merkûm Veli'nin mülk-i mevaci-bidir keyfa mâ yeşa mülkiyet üzere mutasarrıf olsun".¹⁵⁰ Aynı defterde yer alan bazı vakalarda ise, tarla bey'-i batt-ı sahih ile devredilmiş ancak mülkiyet üzere terimi sicile işlenmemiştir. Örneğin 5 Kasım 1748 (H. 14 Zilkade 1161) tarihli bir vakada bir mülk tarla için es-Seyyid el-Hac Abdurrahman'ın mülk-i müştêrâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun"¹⁵¹ ifadesi sicile geçirilmiştir. Bu noktada arazinin sicil kaydı başında açıkça mülk olarak tanımlanmış olması her zaman gerekli görülmemiştir ya da böyle bir ifade tercih edilmemiştir denebilir.

Yüzyılın ikinci yarısında Konya'da tarlanın el değiştirmesi ile ilgili bey'-i batt-ı sahih-i şer' sözleşmesi kurulmuş; söz konusu tarlanın devriyle ilgili haklar ifade edilirken "...Ahmed'in mülk-i müştêrâsı ve hakk-ı sarîhi olmuştur keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun"¹⁵² ifadesi kullanılmıştır. Sicil metninde "tarla mülklerimi" şeklinde bahsi geçen bu arazinin açık bir biçimde özel mülk statüsünde olduğu söylenebilir. Aynı sicil kaydında yer alan bir diğer hükümde yine bey'-i batt-ı

¹⁴⁸ Altan, a.g.e., s. 119.

¹⁴⁹ Altan, a.g.e., s. 165.

¹⁵⁰ Altan, a.g.e., s. 205.

¹⁵¹ a.e., s. 93.

¹⁵² M. Faruk Karacaoğlu, "1765-1768 yılları arasında Konya'da sosyal ve ekonomik hayat (59 Numaralı Konya Şer'îye Siciline Göre)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 200-201.

sahih ile el değıştiren bir tarla için “müteveffa-yı mezbûr İbrahîm'den muntekil” ifadesi yer almıştır. Bu ikinci olayda tarlayı miras olarak devralan kişilerin Safiye ve Emine isimli iki kadın olduğunu belirtmek gerekir.¹⁵³ Bilindiği üzere, mîrî bir arazi kız evlada miras olarak geçmez, erkek evlat olmadığı durumda resm-i tapu ödenmesi karşılığında adi intikal suretiyle tasarruf hakkı aktarılırdı. Konya’da aynı sicilde bağ devri için “mülk-i müşterâsı ve hakk-ı (...) olmuştur keyfe mâ yeşaa ve yahtaran zabt ve mutasarrıf olsun”¹⁵⁴ şeklinde bir ifade kullanılırken bağ ve tarlanın birlikte devredildiği diğer bir işlemde “mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sarîhi olmuştur keyfe mâ yeşaa ve yahtar zabt ve mutasarrıf olsunlar”¹⁵⁵ ifadesi kaydedilmiştir. Burada terim açısından fark yaratan unsur, bağ devri sırasında kullanılan “zabt”tır. Nitekim sicildeki diğer vakalarda tarla üzerinde ağaç, kûrum, bağ yer alıyorsa bu tip emtia için zabt kelimesinin kullanıldığı tespit edilebilmektedir. Defterde yer alan diğer tarla devirlerinin de bey’-i batt-ı sahih yoluyla ve sâhib-i arz izni aranmadan yapıldığı görülmektedir. Ancak sicilde yer alan bu sözleşme örnekleri haricinde, mîrî arazi hakkında çıkan bazı uyuşmazlıklarda, arazinin devri sırasında sâhib-i arza başvurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁶ Dolayısıyla Konya kazasında mîrî sistem tamamen terk edilmiş değildir.

18. yüzyılda Kayseri’den bir defterde tarlanın yine hem mülk hem de mîrî arazi statüsüne dahil olduğu örnekler görülebilir. 11 Ağustos 1741 (H. 28 Cemaziyülevvel 1154) tarihinde tarla ve meranın bey’-i batt-ı sahih ile el değıştirdiği kayda geçmiş, arazi “Seyyid Mahmud Ağa’nın müşterâsıdır keyfe mâ yeşaa ve yahtar mutasarrıf olsun”¹⁵⁷ ifadesiyle kayda geçmiştir. Defterin ilerleyen sayfalarında ise, bir tarlanın tasarrufunun ferağ edildiği, daha sonra intikal-i adi ile mirasçıya aktarıldığı zikredilmiştir.¹⁵⁸ Bir diğer olayda ise tarla bey’-i kat’i ile el değıştirmiş, devralan Seyyid Ali için “tarla-yı mahdûd-ı mezkûr merkûmun mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşaa ve yahtar mutasarrıf olunsun”¹⁵⁹ ifadesi zikredilmiştir. Aynı defterde boş bırakılıp tapuya verilen tarlalara dair örnekler de bulunmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵³ a.e., s. 203-204.

¹⁵⁴ a.e., s. 213.

¹⁵⁵ a.e., s. 214.

¹⁵⁶ a.e., s. 347-348. Yine aynı sicilde “arazi” adıyla geçen ve ferağ edilen topraklardan da bahsedilir. s. 417-418.

¹⁵⁷ Süleyman Öcal, “133/1 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1155-M. 1742) Transkripsiyon Ve Değerlendirme”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 95

¹⁵⁸ a.e., s. 132-133.

¹⁵⁹ a.e., s. 257.

¹⁶⁰ a.e., s. 288.

Tarlanın mülk olabilmesi salt 18. yüzyıla özgü bir olgu değildir. 17. yüzyılda Antep sicillerine bakıldığında, 1649-1650 yıllarını kapsayan defterde, Antep'te tarla, bahçe, bostan, cevizlik gibi birimler “bey'-i batt-ı kat'î” ile devredilmiş, devralınan arazi için “mülk-i müşterâsıdır keyfe mâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun” ifadesi kullanılmıştır. Bu şekilde devredilen bazı tarlalar için satıcı “mülk tarlamdır” veya “mülk-i mevrûsumdur”¹⁶¹ ifadesine yer verirken her olayda özel mülk statüsünün bu şekilde kayda geçirilmediğini belirtmek gerekir. Antep'e ait bu defterde tarla devrine ilişkin olayların hiçbirine sâhib-i arzın karışmamış olduğu, ya da böyle bir müdahalenin sicile geçmediği dikkati çeker. Öte yandan Antep'te 17. yüzyıl sonuna ait bir diğer sicil defterinde bazı tarlaların mîrî nitelikte olduğu ve mülk-i müfevvez terimine yer verildiği, bazı tarlaların ise terekeye girdiği görülmektedir.¹⁶² Normal şartlar altında, bir tarlanın terekeye girmesi, bu arazinin şer'î intikal yoluyla devredilebildiği dolayısıyla özel mülk olduğu şeklinde anlaşılmalıdır, bu nedenle kaydın önem teşkil ettiği açıktır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise, Antep'ten tereke paylaşımında listeye giren bir tarlanın, intikal-i âdi ile devredilmesi gerektiğine dair terekenin sonuna bir kayıt düşüldüğü görülmektedir.¹⁶³ Bu olay dışında aynı defterde daha ileri tarihte kayda geçmiş bir tereke listesine tarlaların dâhil edilmemiş olduğu ama listenin sonuna benzer bir ekin yer aldığı ve âdi intikal kuralının uygulanacağı, bu bakımdan tarlanın vefat eden kişinin zevcesine değil oğluna devredileceği ifade edilmiştir.¹⁶⁴ Antep'ten 1750'lerdeki olayları içeren bir diğer defterde de çeşitli kayıtlarda tarla tereke listesine girmiş ama yukarıdakine benzer bir not düşülmüştür.¹⁶⁵

Sonuç

Bu makale çerçevesinde sınırlı sayıda birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen veriye dayanarak bazı sonuçlara ulaşabilmek mümkündür. Öncelikle 18. yüzyılda satım yoluyla devredilen arazi için mülk-i müşterâ terimi yaygın olarak

¹⁶¹ Güler, a.g.e. s. 328.

¹⁶² Toğrul, a.g.e. s. 171.

¹⁶³ “Zikr olunan tarlalar arazi-yi emîrîyeden olup intikal-i âdi ile mezbûra teslim ve intikal edip zevciyatına ve benat-ı mezbûreta intikal etmediği kayıt şod.” Yılmaz, a.g.e., s. 134-138.

¹⁶⁴ a.e., s. 171-172.

¹⁶⁵ Mehmet Karasakal, “109 Numaralı Ayıntab Şer'îye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1165 / M.1752)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 457, 495, 506.

kullanılmıştır. Mülkiyet üzere terimi ise daha sınırlı bir kullanıma sahiptir. Antakya ve Konya’da kullanılan “mülkiyet üzere” teriminin 18. yüzyıla özgü olmadığı anlaşılmaktadır, bu ifade 17. yüzyılda farklı örneklerde tespit edilebilmiştir. Bu kullanımanın ne zaman yaygınlaştığını görmek için de daha fazla veriye ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Mülkiyet üzere teriminin kullanılmamış olduğu bağ, bahçe vb. eşya, özel mülk statüsünde olmayabilir mi? Bu soruya olumlu yanıt verildiği takdirde sicillerde yer alan satım sözleşmelerinin geçersiz olması gerekir ki resmi bir belgede bu çapta büyük bir hatanın yer alması düşük bir ihtimal gibi gözükmemektedir. Dolayısıyla Süleyman Kaya’nın sakk mecmuaları hakkında yazdıkları akılda tutulmalıdır: sakk mecmualarında mevcut olan terimler arası tutarsızlık bazı sicillerde de mevcuttur. Öte yandan, Antep ve Vidin gibi imparatorluğun farklı iki coğrafyasında yer alan iki kazada, sicil kaydı sırasında büyük bir tezat görülmemesi dikkate değer bir olgudur. Ancak farklı kazalara ait sicillerde ortak noktalar tespit edildiği gibi, aynı kazaya dair tek bir defterde tutarsız kayıtlar da görülmektedir. Bu tutarsızlık her zaman bir anlam ifade etmeyebilir; bazen terminoloji farkı sadece nüans düzeyinde de olabilir. Yine de hukuk gibi terminolojiye ve kelimelerin ifade ettiği anlama önem veren bir alanda, nüans düzeyindeki farkın da dikkate alınması gerekebilir.

Özellikle Vidin’de görülen ve satım sözleşmesiyle devredilen arazi için sâhib-i arzdan izin alınması tam olarak neyi ifade etmektedir? Yine bu soruya bağlı olarak bey’ ve temlik olarak kaydedilen bir vakada, mîrî bir arazinin mülke dönüştürülmüş olması mı söz konusudur? İlk soruda, sâhib-i arz izninin sıradan bir satım sözleşmesinde geçerlilik unsuru olmadığını hatırlamak gerekir. İkinci soruya bağlı olarak da sâhib-i arzın mîrî araziye mülke dönüştürebilme yetkisinin olmadığı akılda tutulmalıdır. Dolayısıyla sicillerde kullanılan bazı ifadelerin keskin bir ayrıma dayanan bir terminoloji yaratma amacıyla kullanılmamış olabileceği de dikkate alınması gereken bir ihtimaldir.

Şer’iye sicillerinin transkripsiyonuna ve incelenmesine yönelik pek çok yüksek lisans çalışmasının ortaya çıktığı günümüz akademik dünyasında, bu tip transkripsiyonlarda terminoloji üzerinde çalışanların önemli bir kısmı, meseleye şehircilik ve idare tarihi açısından yaklaşmaktayken bir grup akademisyen de sicili dilbilimi açısından incelemektedir. Özellikle 18. yüzyıl gibi mîrî arazinin mülkiyete dönüşmesi paradigmasından beslenen bir dönemde hukukî terminoloji hakkında yapılacak her türlü çalışmanın önem taşıyacağı açıktır. Bu makalede ortaya çıkan sonuç, sicil kayıtlarının 18. yüzyılda belirgin bir değişim göstermediğidir. Bu noktada belki tek bir kazada 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yaşanan süreci incelemek, makalede sorulan soruları cevaplamak için farklı bir anahtar sunacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, MŞH.ŞSC.d..1094, 1095, 1097, 1098.

NLCM VŞS S8, NLCM VŞS S10, NLCM VŞS S14, NLCM VŞS S25a, NLCM VŞS S38, NLCM VŞS S43, NLCM VŞS S60, NLCM VŞS S161a, NLCM VŞS S305.

Kanunnâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah 159.

Kanunnâme-i Cedid, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 854-1.

Kanunname-i Sultan Süleyman Han, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Y-358.

Basılı Kaynaklar

Diyarbakır Şer'îye Sicilleri Amid Mahkemesi, (3789 Numaralı Sicil), C. I, haz. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, 2. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2006.

İstanbul Kadı Sicilleri C. II Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri C. IV Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010. (çevrimiçi) http://www.kadisicilleri.org/veri/veritc3_5/uskudar09/261xhk261cg87.pdf, 26.10.2018.

İstanbul Kadı Sicilleri C. XIII İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010. (çevrimiçi) <http://www.kadisicilleri.org/goster.php?blm=istanbul03&bsm=161hse161eg98>, 26.10.2018.

İstanbul Kadı Sicilleri C. XIV, Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011. (çevrimiçi), 10.04.2019.

Mecelle-i Ahkam-i Adliye, İstanbul, Matbaa-yı Osmaniye, 1300.

“Osmanlı Kanunnâmeleri”, *Milli Tettebbular Mecmuası*, C. I, No: 1, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1331, s. 49-112.

Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. II, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1990.

_____, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. IV, İstanbul, Fey Vakfı, 1992.

_____, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. IX, İstanbul, Fey Yayınları, 1996.

Eserler

Acartürk, Ferrayi, “1672-1673 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (7 Numaralı Konya Şer'îye Siciline Göre)”, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Akbaş, Emrah, “13 Numaralı Konya Şer'îye Sicili 1087-1088/1676-1677”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâli İsyanları* İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

- Altan, Mehmet, “1748-1749 Yılında Konya’da Sosyal ve İktisadî Hayat (57 Numaralı Şer’iye Siciline Göre)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Arıkan, Şeyma, “3 Numaralı Sivas Şer’iye Sicili’nin (H.1202-1203 /M.1787-1788) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Bakkaloğlu, Abdüssamet “Tefvîz”, *DİA*, C. XL, 2011, s. 310-311. (çevrimiçi) <https://islaman-siklopedisi.org.tr/tefviz--fikih> 28.03.2019.
- Bardakoğlu, Ali, “Bey”, *DİA*, C. VI, _____, “Ferağ”, *DİA*, C. XII, 1995, s. 351-354.
- Barkan, Ömer Lütfi “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten*, C. XXXIV, No: 136, s. 557-607.
- _____, “Çiftlik”, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 789-797.
- _____, “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 125-149.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. VI, Sarmaşık Yayınevi, yyy., yty.
- Can, Mehmet, “61 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicilinin (H. 1124-1125/M.1712-1713 s. 101-200) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Cin, Halil, *Türk Hukukunda Mera, Yaylak ve Kışlaklar*, 2. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1980.
- _____, *Miri Arazi Ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, 3. Bs., Çağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2005.
- Çakar, Enver, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, TC Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003.
- Çelik, Erdal, “42-II Numaralı Kayseri Şer’iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1049/M. 1640- H. 1054/M. 1644)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Demirci, Mehmet Akif, “71 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1108-1109) (s. 1-125)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Doğan, Nurullah, “1629-1631 Tarihleri Arasında Konya’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (22 Numaralı Konya Şer’iye Siciline Göre)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Ekin, Ümit. *Kadı Buyurdu Katip Yazdı Tokat’a Ait Bir Sakı Mecmuası*, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2010.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*, 2. bs., İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2012.
- Erbilici, Eyüp, “1715 Tarihinde Gaziantep’te Sosyal, Siyasi ve İktisadi Yapı (66 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Kilis / Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

- Ergenç, Özer, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzaraa ve Murabaa Sözleşmeleri", *Kebikeç*, No: 23, 2007, s. 129-139.
- Ergenç, Özer ve Hülya Taş, "XVII. Ve XVIII. Yüzyıl Anadolu'sunda Toprak Tasarrufu ve Mülkiyeti Üzerine Değerlendirmeler", *Şehir Toplum Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 215-245.
- Faroqhi, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. II, Haz. Halil İnalçık ve Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 543-759.
- Fagan, Brian, *The Little Ice Age How the Climate Made History*, New York, Basic Books, 2002.
- Gül, Abdülkadir, "Antakya Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı 1709-1806", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Imber, Colin, "The Status of Orchards and Fruit-Trees in Ottoman Law", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul, Isis Press, 1996, s. 207-216.
- İskender, Pelin. "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'îye Sicili", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- İnalçık, Halil, *The Ottoman Empire Classical Age 1300-1600*, London, Phoenix, 1988.
- _____, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 15-34.
- _____, "Periods in Ottoman History", *Essays in Ottoman History*, İstanbul, Eren Yayınevi, 1998, s. 17-28.
- _____, "Kanunname", *DİA*, C. XXIV, 2001, s. 333-337.
- _____, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar C. IV*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Kafadar, "Cemal The Question of Ottoman Decline", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, C. IV, No: 1-2, 1997-1998, s. 30-75.
- Kara, Adem, "Antakya'nın Üç Numaralı Şer'iyye Sicili", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2000.
- Kaya, Süleyman, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", *TALİD*, C. III, No: 5, 2005, s. 379-416.
- Kenanoğlu, Mustafa Macit, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- _____, "Mîrî Arazi", *DİA*, C. XXX, 2005, s. 157-160.
- Keyder, Çağlar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 1-14.
- Kurt, Aylin, "99 Numaralı Ayıntab Şer'îye Sicilinin (H. 1139-1159/M.1727-1746) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

- Külele, Ahmet. "71 Numaralı Gaziantep Şer'ıye Sicili Transkripsiyonu (1-101. Sayfalar-H.1132 /M.1720)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- McGowan, Bruce, "Ayanlar Çağı 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C. II 1600-1914*, Haz. Halil İnalçık ve Donald Quataert, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Eren Yayınevi, 2004, s. 759-884.
- Öcal, Süleyman, "133/1 Numaralı Kayseri Şer'ıye Sicili (H. 1155- M. 1742) Transkripsiyon Ve Değerlendirme", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Ökkeş Nariç, "64 Numaralı Gaziantep Şer'ıye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1123-1124/M.1711-1712)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Öz, Mehmet, "Tahrir", *DİA*, C. XXXIX, 2010, s. 425-429.
- Orbay, Kayhan "Osmanlı Topraklarında Küçük Buzul Çağı'nın Etkilerine Dair Bazı Notlar", *Kebikeç*, No: 23, 2007, s. 85-93.
- Öz, Mehmet, "Tahrir", *DİA*, C. XXXIX, 2010, s. 425-429.
- Parker, Geoffrey, *Global Crisis: war, climate change and catastrophe in the seventeenth century*, New Haven, Yale University Press, 2013.
- Hamit Şafakçı, "1644-1645 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (7 Numaralı Konya Şer'ıye Siciline Göre)", Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire Political and Social Transformation in the Early World*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- Veinstein, Gilles, "Çiftlik Tartışması Üzerine", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 35-56.
- White, Sam, *Osmanlı'da İsyan İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyanları*, Çev. Nurettin ElHüseyni, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Çiğdem, "122 Numaralı Gaziantep Şer'ıye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1177-1178/M.1763-1764)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Kilis / Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Yılmaz, Mukaddes. "55/I Numaralı Kayseri Şer'ıye Sicili (1055-1645) Transkripsiyon ve Değerlendirme", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Yılmaz, Ömer Faruk, "98/1 Numaralı Gaziantep Şer'ıye Sicili (H.1155/M.1742-1743) Transkripsiyon ve Değerlendirme", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Yüçetürk, Zemzem "98/3 Numaralı Gaziantep Şer'ıye Sicili (H.1155/M.1742-1743) Transkripsiyon ve Değerlendirme", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.